

GÜNÜMÜZ
İNANÇ
PROBLEMLERİ

İLAHİYAT FAKÜLTELERİ KELAM ANABİLİM DALI
SEMPOZYUMU

7-9 Eylül 2001
ERZURUM

İNANÇ PROBLEMLERİNDEN (HALK İNANÇLARINA) YANSIMALAR

*Yrd. Doç. Dr. İsa YÜCEER**

Özet: İnançta bir düşünceye bağlı bulunma bir dinin prensiplerine inanma vardır. Buna güven ve itimat esastır. Hak ve batıl inanışlar olarak ayrımı söz konusudur. Kelam hakkın telkini batılın boş olduğunu beyan etmeyi üstlenir. İncanın kötüye kullanılması ise önemli bir inanç sorunudur. İnançta zayıf ve kuvvetli şeklinde derece ayırt edilir. Şüpheden uzak olup, kesin olarak kabul edilir. Din inançları açık şekilde tutarlı olarak ortaya koymuştur. Batıl inançlarda açık olmama mesnetsizlik veya zayıf delile dayanma ve tutarsızlık söz konusudur. İnanç hakikattir. İnananları hakikate ulaştırdığını telkin eder. Doğru inançlar yanında batıl akınlar da varlığını sürdürmüş örneğin ahiret incancını yanlış anlamının sonucu olarak, mezarlara önemli eşya konmuştur. İnanış olarak tabiat olayları karşısında korku duyma, ata ruhlarını kutsama, cin ve perileri üstün görme insanlardan bir kesimde devam etmiştir. Türbelere kurban takdimi bir incancın ürünüdür. Hastalıktan kurtulmak için başvurulmuş sihir ve büyü türünden girişimler sürdürülmektedir. Gelecekte haber verdiğini iddia eden medyumlara inananların sayısı hayli fazladır. Kelam batıl inançların bırakılması çağrısında bulunur. Fakat insanlar özellikle din değiştirirken yeni dini inanç esaslarına kabul etme yanında, eski dinin inançlarından bazılarını korumaktadır. Dinlerin yayılma faaliyeti inançların da geniş alana yayılmasını sağlamış, ayrıca hicret ve savaşlar bir çok incancın ilk çıktığı yerden farklı alanlarda ilgi duymasına sebep olmuştur.

Gizli güçlerden korku duyma, uğur ve uğursuzluk incancı, geleceği merak edip öğrenme duygusu ve bu konuda bilgi sahibi olduğunu, doğru bilgi verdiğini iddia edenlere itimat güncelliğini korumaktadır. Büyülere, fal bakmaya, inanç gereği kurşun dökmeye, sihre inanmadan vazgeçilmemiştir. "On üç sayısının uğursuzluğu Hristiyanlığın dünyaya yaydığı bir inançtır. Çünkü İsa son yemeğini on üç kişi ile birlikte yemiştir,"¹ değerlendirmesi yapılmaktadır. Salı günü iş yapmama incancı da aynı kökenle ilişkilendirilmekte ve Fatih'in İstanbul'u Salı günü alması ile alakalı görülmektedir.² İnançlar genelde dinden doğmakla beraber ekonomik hayat, sosyal münasebetler bunların yayılmasında etkin olmuştur. İnanmada inanılanı doğru kabul etmek bir şeyin varlığını kabullenme vardır. Batıla inananlar genelde inandırılmakta, böylece inanılmaz sayılan konular inanılır olmaktadır.

Kelamın maddileşmesi ve dünyevileşmesi bu alanın iç problemi olarak görülmektedir. Bunu kelamın ele aldığı pek çok konuda görmek mümkündür. Bu yapının dışa yansımaları ise etkilenenlerin de dünyevileşmesi ve maddiyatı önemseyip ruhi yönü ihmal eden bir yapı kazanması şeklindedir. Bunun yanında

* Y.Y.Ü. İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

¹ Meydan, Larousse, İstanbul, trs, IX, s. 476

² a.g.e.v.y.

tüm inanç dünyasını üstlenen kelimeler, özellikle günümüz inanç problemlerini tespiti için çalışıp, çözüm üretme çabasına girmekle, önemli bozulmaların olduğu tespiti yapmaktadır. İnancın ne denli sarsıldığının pek çok göstergeleri vardır. Kişilerin bu konuda duyarlılığını zamanla yitirdiği bir realitedir. İnanca veda şeklinde bir yapının geliştiği ve maddenin ön plana çıktığı görülmektedir. İnancın temel unsur olan halis niyet, selim kalp, sadık akaidin genel geçerli olarak yaygın olduğunu iddia etmek zor olsa gerek. Milyarlarla ifade edilen dünya inanmış insanların gerçek müminler mi, yoksa mümin rolü almış, fakat inancında bir takım sorunları olan kimseler mi? olduğu endişelidir. İnsanları samimiyezsizlikle suçlamak haliyle yanlış yargı olur. Fakat herkes dinin istediği kalitede mümin ise, muamelelerde görülen anormallikler, zulümler, dürüst olmayan işlerin izahında sorun bulunmaktadır.

İnanç kişiyi hiçbir zaman kötülükten alıkoyamıyorsa, o inancın samimiyetinde bir takım tereddütlerin varlığı bir realitedir. İnsanlar hem mümin olup, hem de dinden uzak durmayı yeğliyorsa, bir yerlerde yanlışlıkların varlığı kabul edilmelidir. Dini temsil ettiğini ima eden kimselerin kötü örnek olmak suretiyle insanların inancını ifsat ettiği tespit edilmektedir. Problemlerin kaynağı hep din değil, o dinin mensupları olarak anlatılmış, beşer olmak hasebiyle yanlışlıkların yapılabileceği savunması süregelmiştir. Kelamcıların buna ilave olarak dindendir diye anlatılan, asılsız nakiller ve kabul edilemez rivayetleri yeniden ele alması gerektiği, sağlıklı çalışma sonucu sahibin diğerlerinden ayrılması zorunludur. Zira toplumun düşünce yapısı bu tür rivayetlerle oluşturulmaktadır. Kelamın ileri sürdüğü hususlar ise halk seviyesinden sürekli yükseklerde olmuş, halkın anlayacağı inanç dili kullanılamamıştır. Belki de inancın önemli sorunlarından birisi budur. Önceleri inançlar orta doğu dilleri ile, son dönemde ise batı dillerinden alınan sözcüklerle anlatılırsa, daha faydalı olacağı fikri hakim olmuştur.

Din genel karakter olarak gaybe iman esasını getirmiş, kişilerin mesnetsiz kutsal kabul ettiği cisimlerin kutsallık taşımadıklarını bildirmiştir. İnsanlar ise zamanla kendi dünyasında bir takım cisimlere özel güçler isnat etmiş, onu üstün bir konuma getirmiştir. Bir mavi boncuk, nazarlık vb. takılar özel konuma sahiptir. Şahıslardan ve belirli mekanlardan materyalden beklenen imdat inancı da yaygındır.

İnanç problemleri insanlığın ciddi güncel sorunudur. Zira inançta görülen sapmalar ve yanlışlıklar kişilerin davranış biçimlerine yansımaktadır. Düşünce ile amel arasında sıkı ilişkinin bulunduğu bir realitedir. Gönderilen peygamberler, toplumlarında önce inancın düzeltilmesi faaliyeti başlatmış, tevhidi telkin etmiş, Allah'ın dışında kimseye uluhiyyetin isnat edilemeyeceğini öğretmişlerdir. Buna karşı putperestler savunmalarında putlara ilah ile kişi arasında vasıta olması için yaptıkları, dedelerinin dininden vazgeçmelerinin mümkün olmadığı fikrini savunmuşlar, peygamberler onlara cevap vermişse de çoğu kez ikna edici olamamışlardır.

İnsanın inançlarından vazgeçmesi kolay olmamaktadır. İnancın doğru ve mutedil olması, orta yolun izlenmesi istenmektedir. İnancın yanlışlıkları yanlış kararlar almaya, aşırılıklar ise muhaliflere karşı sert tavra götürmektedir. Bu durumda itidalin korunması, vasat yol izlenmesi gerekmektedir. Kelam şüphe ve tereddütleri izale etme, insan aklını kendi yöntemleri ile ikna etme, inancı savunma ve telkin gibi önemli görevler üstlenmekte, sonuçta iki cihan saadetini

kazandıracığı vaadinde bulunmaktadır. Bu büyük hedefi yakalamanın zorluğu bir realitedir.

1-İnançların Grupları: İnançları inanılan şekliyle gruplara ayırmak mümkündür. İnanan kimse her hangi bir ayırım yapmaksızın tüm inanılması gereken hususlara inanır. İcmali ve tafsili iman olarak yapılan ayırımın dışında şu değerlendirme yapılabilir.

1-Dünyevi ve Uhrevi inançlar: Dünyeviler insanın dünyadaki yaşantısını ilgilendirenlerdir. Rızık, nasip, kısmet, bereket, kulun fiilleri, tüm ameller, iman amel ilişkisi, yapılan hayırlar ve kaçınılan günahlar, şerler, alem, cisim, cevher, araz, hareket, sükun, imamet, yönetim bunlar arasındadır. Uhrevi olanlar ölüm sonrası hayat, diriliş ve ahiret ahvalinin tamamını kapsar.

2-Gaib ve Hazır İnanç: Din gaybe imanı önemli bir konumda görmüş, tüm görülmeyen ve varlığı haber verilen konuları kapsamıştır. (Bakara:2/3) Allah'a iman, melek, cin ve şeytan, ahiretle ilgili hususlar bunlar arasındadır. Hazır inanç ise gözle görülen, müşahade edilenlere imandır. Sadıklığını ispat eden peygambere ve onun vahiy yoluyla getirdiği kitaba iman bunlardandır.

3-Zamanla İlgili Olanlar: Ramazan'da oruca, fıtır sadakasına, teravihe, iftar ve sahura, hac mevsiminde hacca, onunla ilgili olarak yapılan tüm işlere, Cuma günü cuma namazına, yılda bir defa verilen zekata ve diğer zamanla ilgili olarak belirlenen esaslara iman istenmiştir.

Bunlar yanında örfle ilgili olan zamanla bağlantılı inanışlar vardır. Altı mayısta bereketin, bolluğun gerçekleştiği, Nisan yağmurunun şifa olduğu, Şaban ayının ortasında çok fazla bereketin varlığı, Safer ayının uğursuzluğu düşünceleri bunlardan bir kaçıdır. İnançların halkın anlayışına yansımada bir takım kalıplaşmış formüller vardır. Dört haram ay anlayışı yerleşmemiştir. Çünkü halkı değil yönetimi ilgilendirmektedir. Savaş ve barışla alakalı olup halkın yetkisini aşmaktadır. Fakat üç aylar ve onların önemsenmesi, diğer aylardan ayrıcalıkları, onda yapılacak kullukların önemi halk tarafından önemsenmiş, bu zaman birimi ayrı bir konuma sahip, değerli aylar olarak algılanmıştır. Kandiller aynı şekilde ayrı bir üstünlük, önemli vakaların meydana geldiği, bereketin ve ilahi lütufların bol olduğu geceler olarak inanılmış ve rağbet edilmiş, halk tarafından benimsenmiştir. Halka mal olan ve üstünlüğü benimsenen zamanlar ise her yıl tekrarlandığında coşkuyla kutlanmakta, kişiler Allah ile olan bağlarını güçlendirme çabası vermektedirler. Kelamin bunlara bakışının ne olacağı, kelamcının aleyhte fetva vermesi, bunlarda kutsallığın olmadığını savunması halkın bu konudaki olumlu yaklaşımını olumsuzla değiştirememektedir. Manevi coşku içindeki kimselere fetvalar engel olamamaktadır.

Safer ayının uğursuzluğu yaygın bir anlayıştır. Adeta bu ay tüm kaza ve belaların aralıksız geldiği bir zaman birimi olarak inanıla gelmiştir. Din ise böyle bir uğursuz sayma anlayışını kabul etmemektedir. Belki de bu ayda diğer bir çok ayda olduğu gibi özel bir ibadetin bulunmaması, Ramazan ayı gibi övgülere mazhar olmaması, kandillerin bu ayda olmaması, sıradan bir zaman birimi oluşu ile ilişkili olabilir.

Altı Mayıs tarihi Hıdırellez günü yapılan özel isteklerin, duaların, taleplerin yerine geleceği, arzu edilenlerin verileceği, bahtın ve nasibin açılacağı, Hızır'ın dua eden kimseye uğraması sonucu kişinin muradına ereceği inancı, doğu toplumlarının genel anlayışı olmuştur. Genel yaygın şekilde eğlence hakim olmakla beraber, kısmet açılması beklentileri ön plana çıkmaktadır. Bunlar bazen kötüye kullanılabilmekte, tacize uğrayanlar olmaktadır. Mucizevi beklentiler, tahminlerin üstünde fevkaladelikler aranmaktadır. Beklenmedik güzel gelişmelerin olması istenmekte, insanlar kötü şeyleri düşünmek bile istememektedir. Eğlenceler ikinci sırada kalmakta, ilk sırayı kişilerin güzel beklentileri almaktadır. Kişi bunların gerçekleşmesi, o günde meydana geleceği ümidi içinde yaşamaktadır. Darda kalmış, iyi kimselerle karşılaşamamış, beklentileri gerçekleşememiş insanlar için, altı Mayıs yeni bir ümit ve iyi beklenti günü olmaktadır. İnsanların tahsil ve kültür seviyesi arttıkça altı Mayıstan beklentiler ve eskilerden intikal eden asılsız inançlara bağlılık azalmaktadır. Yaşlılardan nakledilen sözlü rivayetler ve halk inançları eski önemini yitirmektedir. Anlatılanların bir çoğuna uyulmamakta ve uymamanın bir zararının olmadığı görülmekte, bunlara inanmama eğilimi artmaktadır. Bu inanç yirmi bir Marttan farklıdır. Nevruzda dinsel inanç ve beklentiler görülmemekte, daha çok tabiat ve bahar teması ağırlık kazanmaktadır.

4-Mekanla İlgili İnançlar: Kabe'nin bulunduğu yerin ve Mekke Beldesinin, Harem Bölgesinin, Medine ve Kudüs'ün önemi ibadet mahallerinin değeri yanında, türbe, ziyaret, bazı ağaçlar ayrıcalık kazanmakta, üstünlüğüne inanılmaktadır. Bunlardan bir iyilik beklentisi söz konusudur. Belirli yerlerle ilgili inanışlar genelde türbe ve özel mezarları kapsar. Önemli görülen yer belirli bir konuda ziyaret için tahsis edilmiştir. Bazı hastalar için belirli yerlere gidilip orada adak yapılması, kurban kesimi, -bu durumu iyi olanlar içindir- sadaka verme, bağışta bulunma ve taleplerin takdimi söz konusudur. Bunların yapılmasıyla isteklerin yerine gelmesi arasında sıkı münasebet kurulmaktadır.

İnsanların Allah'tan istekleri vardır. Bunlar dua ile talep edilir. Fakat toplumda pek çok kimse Allah'tan isteklerini doğrudan isteme hakkına sahip bulunmasına rağmen, bu yolu değil, bir takım araçlar eliyle bu istekleri Allah'a arz etmeyi planlamışlardır. Bu konuda türbelerin iyi geldiği düşüncesi vardır. İstekler bu türbeye gidilerek arz edilir. Ayrıca tasadduk ve kurban kesimi orada belirli kimselerin elinde yürütülmektedir. Bunların yapılması isteklerin gerçekleşmesine sebeptir. Kulun Allah'a dua ve niyaz etmesi, tazarruda bulunması, her zaman ve her yerde gerçekleştirebileceği bir kulluktur. Gizli, samimi ve içten olması önerilir. Bu anlatılanlarda ise bir merasim yapısı görülmektedir. Halkın mezar ve türbeye bakışı aşırı saygı ve beklenti içermektedir.

5-Şahsiyetlerle İlgili İnanışlar: Peygamber şahsiyeti Allah'ın kulu ve resulü olarak önem ifade eder. Hristiyanların bu konuda peygambere daha ileri seviyede bir konum belirledikleri için itidali kaybettikleri, bunu izahta zorluklar yaşadıkları bilinmektedir. Hz. İsa'nın beşer yönü ile birlikte ilahi yönünü izahta ikna olma zorluğu çekilmektedir. İslam peygamberin kul ve rasul olduğunu vurgulamış, bunda ısrar etmiş, peygamberi uluhiyetten bir cüze sahip olma gibi bir konuma yükseltmemiştir. Peygamberden sonra onun arkadaşları konusu, Hristiyanlıkta çok üstün görülmüş, onlarda rasul olarak anılmıştır. İslam sahabe neslini ayet ve

hadislerde tanıtıldığı şekliyle adil kimseler olarak değerli bir konumda tutmakla beraber, sıralamada en üstün özelliklerin kimde bulunduğu mezhepler arasında ihtilaf konusu olmuştur. Hz. Ali'nin en üstün olduğunu bir mezhep, Hz. Ebu Bekir'in en üstün olduğunu bir başka mezhep savunmuş, aralarında anlayış ve değerlendirme farkı görülmüştür. Bu anlayış bir yaklaşımın ürünü olarak her dönemde canlılığını korumuştur. Hz. Ali'nin üstünlüğü Ehl-i Bey'ten olması, bir takım farklılıklara ilim ve özel bilgi donanımının hususi olarak sadece kendisine verilmiş, irfan ve marifet, peygamberle olan ileri seviyedeki çok yakın münasebetleri ile sahip olduğu meziyetler gündeme getirilmiş, bu özelliklerin ondan onun nesline de geçtiği ve hususi üstünlük ve bilgilere sahip bir neslin peygamber soyunun onun peygamberin torunlarının babası olması hasebiyle devam ettiği anlayışı gelişmiştir. Bunlar seyyit ve şerifler olarak üstün konumlarını kabul ettirmiş kimselerdir. Toplum liderliği konumuna sahip olmuşlar, bundan yararlanmışlardır. Bu yapı devam etmekte olup, ilgi duyan halkın nazarında önemsenmektedir. *"Sizin en üstünüünüz Allah katında en muttaki olanınızdır, "Hucurat: 49/13 prensibi ayetle belirlenmiş genel kural olmasına rağmen üstünlük temayülü neseple ilişkilendirilmiştir.*

Diğer taraftan sadece Haşim oğulları değil, tüm Kureys'in üstünlüğü şeklinde, Ebu Bekir'in üstünlüğünden başlatılarak Kureys'in farklı konumunun kabul edilmesi ve o kavme üstünlük payesi verilmesi düşüncesi hakim olmuştur. Kelamda belirli ekol bu tezi savunmuşsa da İslam'ın genel *"inanırlar kardeşidir"* Hucurat:49/10 *"işte bu sizin ümmetiniz tek bir ümmettir"* Enbiya:21/92 ayetlerinin koyduğu genel eşitlik ve eşit bakış açılarıyla bağdaşır görülmemektedir. Toplumda bir kavmi üstün konumda görme, dinin özü ile uyum sağlamamaktadır. Bu yapı sadece ilk nesli değil, tüm nesilleri ilgilendirmekte, her dönemde o kabileden olanlar ayrıcalıkla karşılaşmaktadır.

Özellikle tasavvufun benimsediği birler, üçler, yediler, kırklar şeklindeki seçkin insanların varlığı ve bunların üstün konumu inancı bulunmaktadır. Bunlar varlığı kabul edilen çoğu kez görülmeyen, darda kalan kula yetişip yardımcı olduklarına inanılan ermişlerdir. Seri hareket ederler, yardıma muhtaç olanın çok kritik bir döneminde yardımına yetişirler. Anlatılan menkıbelerde bunlar beyaz giyinmiş, ak sakallı, yaşı hayli ilerlemiş, yüzü nurlu, güven telkin eden kimse veya kişilerden bir grup şeklindedir. Bunlar tasavvuf kültüründe velilerle ilgili olarak takdim edilir. Halk ise onlara karşı ilgi duyar, onlardan gelmesi muhtemel desteği bekler, zaman ve mekan olarak bunların ne zaman ve nerede gelecekleri belli olmaz. Genel kanaat ise bunların darda kalmış, ihtiyaç sahibi çaresiz kimselere imdada geldikleri inancı yaygındır. Kur'an ise meleklerin müminlere destek verme amacıyla geldikleri bilgisini verir. (Enfal:8/9-12)

Hızır İnanç: Bu konuda halk inançlarında genel karakter olarak gaybden gelmesi ümit edilen yardımdır. Bunun da Allah'ın Hızır'ı göndermesi suretiyle gerçekleşmesi beklenir. Hızır'ın uğraması, darda kalan kimseye Hızır'ın seri bir şekilde yetişmesi suretiyledir. Aynı inanç Türki Cumhuriyetlerde çok daha yaygın konumdur. *"Hızır yoldaşın olsun"* duası kişiye yapılan en makbul ve muteber dualardandır. Böylece problemlerin ortadan kalkacağı ümidi vardır. Burada görülen itikadi sorun Allah'tan beklenen medet, imdat, tevfiik (muvaffakiyet) ve güzel hallerin diğer varlıklardan beklenmesidir. Hızır ise başı başına geniş yetkilerle

donatılmış bir güç olarak kabul edilmekte, insanlar diğer insanlardan gördükleri yardımı da Hızır'la ilişkilendirip, "Hızır gibi yetişti" demektedirler. Kişi zor zamanlarında samimi kalple Allah'a yalvarma durumundadır. Diğer insanlar ise bir insanlık görevi olan sosyal dayanışmayı gerçekleştirmek, ona yardımcı olmakla yükümlüdürler. İnsani görevler Hızır'a bırakılarak, çok acil yardımın onun eliyle gelmesi beklentileri vardır. Burada sosyal bir görevin ihmalini saptırma, insanların vazifesini yapmayıp Hızır'dan gelmesini umdukları beklentiye girmeleri mucize beklmeleri söz konusudur. İslam genelde hayatı mucize esasına dayandırmamış, tabii süreç devam ederken, insanların birbirleriyle ilişkilerinin iyi yönde olmasına yönlendirme yapmıştır. Olağanüstü gelişmeler, fevkalade ilahi yardım beklentisi yerine tabii, insani, beşer yardımının yapılması emredilmiştir. Bunun yanında Allah'ın göndereceği olağan dışı harikuladeliikleri ise kulun iradesinin dışındadır. Hızır bazen pir olarak da değerlendirilmekte, bir pirin gelip yardım etmesi menkıbeleri anlatılmakta, görüşme yapılan pirin genelde, Hızır olduğuna inanılmaktadır. O rüyada veya uyanık halde iken gelebilmektedir.

Kişilerle İlgili Menkıbeler: Geçmişte yaşamış, sevilen sayılan kimselere ve onların sözlerine, eserlerine itibar etmek her bölgenin maneviyat sahibi, din büyüğü olarak gördüğü kimselere önem vermesi yaygın şekilde görülür. Bir yerde yetişmiş veya başka yerlerden oraya gelerek hayatının bir kısmını orada geçirmiş, bilgin ve din büyüğü olarak tanınmış şahsiyetler her zaman itibarını korumuştur. Onların sözleri, varsa keramet kabilinden işleri, menkıbeleri nakledilmiş ve onun büyüklüğü ön planda tutulmuştur.

Seyyit kavramı Hz. Peygamber soyundan kimseler hakkında kullanılmakta, bunlara hitapta "seyda" ifadesi bir saygı sözcüğü olarak söylenmektedir. Kendilerinin o kutlu soydan geldiğine inanılan kimseler saygın kişilerdir. Bunların toplumda ayrı bir itibarı bulunmaktadır. Haliyle bu saygı peygambere olan saygının bir göstergesidir. Bu şahsiyetler hayli fazla olup, itibar görmeleri, dini bir inanç, büyüklere saygı yanında, kutlu soya saygı olarak da ayrı bir önem arz eder.

Efsaneler: "Efsane pek çok dervişe, veliye, ulu zata bağlanarak da anlatılır."³ Veli ve sevilen zatlar için dini motife yer veren inanç içeren efsane nakledilmiştir.

6-Görünmeyen Güçler İnancı: Cin ve onların sahip olduğu güç onlarla ilişki, onlara sahip olma, evlenme, onlardan yararlanıp bir takım işler yaptırma, şerlerinden emin olmak için yapılanların izahı gerekmektedir. Gerçekten inanıldığı gibi bunlar bu derece büyük güce sahipler midir? Şeytan aynı şekilde üstün güce sahip midir? soruları önem arz eder. Zira insanların inanç dünyasında bu güçler ilahi güçle denk görülecek seviyede üstün bir vasıfla tanınmaktadır.

7-Korku ve Endişe İnancı: Bazı yerlerin tekin olmadığı inancı, çarpılma korkusu, başına bir felaket geleceği endişesi yaygındır. Bu da kutsal yer ve zamanlara değer vermeme, şahsiyetleri önemsememenin sonucuyla ilgilidir. Bu korkularda çoğu kez cinlerin zarar verebileceği endişesi bulunmaktadır. Yeni satın alınan arabaya kesilen kurbanın kanının sürülmesinin kazaları uzaklaştırdığı anlayışı bu tür bir koruma işlemini yapmaya sevk etmektedir.

³ Örnekler için bk. Sakaoğlu Saim, *Doğu Anadolu Folklorunda Milli Kalıplar*, s. 89

8-Kutlamalar: Şahıslar, zamanlar ve mekanlarla ilgili dinsel içerikli törenler İslam toplumunda diğer dinlerle ilişkisi olan kesimlerde daha fazla yerleşmiştir. Özellikle Hristiyanların dinsel içerik arz eden ve önemli gördükleri kutlamaları gören Müslümanlar kendi önemli şahsiyetleri, gün, gece ve kavramları ile ilgili kutlamalar yapmış, bir takım etkilenmeler olmuştur. Yakın ilişkilerin getireceği tesir etme veya tesir altında kalma olmaktadır. Diğer dinlerle ilişkiden uzak Arap yarımadasının iç kesimleri gibi yerlerde ise etkileşimin olmadığı veya asgari düzeyde olduğu, bu tür törenlere ise aleyhte bir tavır konulduğu görülür. Buna rağmen halk önemli gördüğü kutlamaları yapmaktan geri kalmamaktadır.

Realitedeki bu durum kelamın yönlendirdiği halkın inançlarına da yansımıştır. Halk inançları kavramı bilginleri değil, sıradan kültüre sahip veya her seviyeden kültüre sahip insanların inandıkları hususları içerir. Halkın nasıl bir inanç biçimine sahip olduğunun tespiti bir inanç sorgulaması değil, realitenin tespitidir. Böylece kaynaklarda yazılanlarla halkın sahip olduğu arasında -ki bunlar yaygın olan itikadlardır- bir karşılaştırma imkanı doğacaktır. Özellikle dini eserleri incelemeyen ve dil sorunundan dolayı ona ulaşma imkanı olmayan kimselerin çevresindeki insanlardan duyarak veya görerek sahip olduğu bir takım itikadlar söz konusudur.

Özellikle büyüklerden gördüğü ve duyduğunu kesin doğrular kabul eden toplum yapısı, bunun dışında doğruların var olabileceğini kabule yanaşmamaktadır. Bunlar, türbelere rağbetin fazlalığı, adet ve geleneklere uyulması, temel inançlarda farklılık olmamakla beraber, pratikteki farklılıklar, şeyhlerden beklentiler, seydalık, seyitlik kavramlarının getirdiği güven, aşırı kadercilik, tevekkül anlayışında kendi görevini ihmal derecesine varan yanlış anlayışlar, tedbir almaksızın yapılan işler hakkında, "bir şey olmaz" anlayışı, eskilere, yaşlı kimselere, onlardan nakledilen bilgilere aşırı saygı, onların sözüne fazla itimat, güven telkin eden kıyafetlere fazla güven, aşiret ağalarına aşırı saygı ve itaat olarak özetlemek mümkündür.

2-Halk İnançlarının Grupları:

I-Doğumla ilgili inançlar: Doğum öncesi, esnası ve sonrası ile ilgili inanışlar.

II-Evlilikle ilgili halk inançları: Evlilik öncesi ve sonrası ile alakalı olanlar.

III-Ölümle ilgili halk inançları: Ölüm öncesi, ölüm esnası ve sonrasında kapsayanlar.

IV-Muhtelif konularla ilgili inançlar: Yağmur duası ve rahmet ile ilgili, bereketle ilgili, bayramlarla ilgili, hacı, uğur-uğursuzlukla ilgili olanlar vardır. İnançların bir kısmının İslam'dan önceki geçmişin etkisi olduğu, "Bir kısım eski inançların üzerine İslami bir giysi geçirildiğini ve bir kısım İslami halk inançlarının ise İslami giysilerinin zamanla tanınmayacak derecede eskidiklerini tekrar görme fırsatı bulduk"⁴ sonucu görülmektedir.

"Dini manevi halk inanışları" başlığı altında sekiz ana ve altı alt grup halinde Van Kütüğünü telif eden heyetin ele aldığı inançla ilgili şu değerlendirme yapılmaktadır.⁵ Bunlar hayatın çeşitli safhaları: Doğum, çocuk, evlenme, ölüm gibi

⁴ Kalafat Yaşar, *İslamiyet ve Türk Halk İnançları*, Kültür Bakanlığı yay., Ankara, 1996, s. 2

⁵ Heyet, Van Kütüğü, Van, 1993, s. 408

genel temalar yanında günlük hayat, zaman, insan vücudu, hayranlar, rüya, görülmeyen güçler, uğur-uğursuzlukla ilgili inançlar temalarıdır. Türbe ziyareti, niyet tutularak duvara taşın tutturulması ve ağaç dallarına bez bağlama, taleplerin arzı, el ve yüzleri kutsal kabul edilen yerlere sürme, kısırlığın giderilmesinin istenmesi söz konusudur. Şifa dileyenin dileklerinin kabul edildiğine inanılmaktadır.⁶ Akıl dışı bir takım rivayetler ve hamilelik yöntemleriyle ilgili anlatılanların gayri Müslimlerden geçmiş olabileceği endişeleri bulunmaktadır. "Gece vakti besmelesiz dışarıya sıcak su dökülürse kapı eşiklerini mekan tutan cinlerin çocukları öltür. Daha sonra bu suyu dökenin çocuğu olmaz"⁷ şeklinden pek çok inanç yaygınlık kazanmıştır.

Halk İnançlarında İnanç Kısımları: Toplumun kendi kimliklerine, yakın geçmişine ve yaşadığı ortamın eski ve yeni kültürüne yakın ilgi duyduğu bilinmektedir. Halkın önemseydiği bu motifler ve inanışları kendi içinde kısımlara ayırmak mümkündür.⁸

1-Sayılarla İlgili İnanışlar: Bazı rakamlara ayrıcalık tanıma ve farklı konumda görme inancı vardır. Yedi rakamına yüklenen üstünlük ve adeta kutsallık için sebepler bulunmuştur. Tavaf ve sa'yın dönüşlerinin, şeytan taşlamanın adedinin yedi oluşu, secde organlarının yedi oluşu buna bir örnektir. On üç rakamının uğursuzluğu ise ayrı bir problem olarak yerleşmiştir. On dokuz rakamı ile ilgili pek çok izahların yapıldığı bilinmektedir. Din ise bu meseleyi uğur ve uğursuz algılamasıyla değerlendirmemiştir. Verilen emirlerde bir belirleme yapmak gerekeceğinden namazın rekatları, haccın işleri vb. ile ilgili rakam tespiti yapılmıştır. Bunlara ayrıcalık veya farklılık anlamı kazandırmak yolu izlememiştir.

2-Hayvanlarla İlgili İnanışlar: Baykuşun bazı yerlere konması ve ötmesi, toplumda genel bir uğursuzluk alameti olmuş, bununla ilgili pek çok uğursuzluk iddiaları ortaya atılmıştır. Gerçekte ise bu hayvanın görünüşündeki heybetinin ayrıca güzelliğinin dışında bir ayrıcalığı uğursuzlukla ilişkilendirilmesi olmasa gerektir. Kara kedi ve köpeğin insanın önünden geçmesi, özellikle sabahleyin kişinin önünden ilk geçen o olması, işlerin iyiye gitmeyeceğine alamet sayılmakta, buna ciddi anlamda inanılmaktadır. Bu hayvanın ise hiçbir suç ve günahı bulunmamakta, insanların onun hakkındaki algılamalarından habersiz yaşamaktadır. Özellikle kara kedinin tekin olmadığı inancı vardır.

3-Kadınla İlgili İnanışlar: Abdest bozulması hususunda ve namazda kişinin önünden geçmesi konularında kadına farklı yaklaşımın izahında zorluklar bulunmaktadır. Sıradan yolculuk esnasında kişinin önünden geçme algılamasında kadının erkeğin önünden geçmesinin uğursuzluk getireceğine inanılmaktadır. Bu inanışın dinle hiçbir ilişkisi bulunmamakla beraber, toplumda yaygınlık kazanmış bir uğursuzluk anlayışıdır.

4-Tabiat Olaylarında Değişim: Genel afet şeklindeki fırtına, sel, nehrin, gölün sularının yükselmesi ve benzeri birçok olayın bölgedeki bazı yatlardaki şahsiyetler eliyle yönlendirildiği, zararların uzaklaştırıldığına inanılmaktadır.⁹

⁶ Heyet, a.g.e., s. 410-1

⁷ Heyet, a.g.e., s. 412

⁸ Kalafat, a.g.e., s. 57

⁹ Bk. Heyet, a.g.e., s. 379

Burada ciddi anlamda tabiat olaylarında değişim beklentisi söz konusudur. Bu da önemli bir kimsenin tasarrufuyla ilişkili görülmektedir.

5- Ölüm Sonrası Hayat: Bazı ölümlerin cesetlerinin çürümediği, özellikle şehitlerin aynen öldüğü haliyle kabrinde yaşadığı, cesedinin tazeliğini koruduğu inancı genel yaygın menkıbeler arasındadır.¹⁰ Halka yansıyan boyut, menkıbeler şeklinde örneklerle anlatılan inançlardır.

6-Rüya-Hayat İlişkisi: Rüyanın yaşanan hayatla ilişkilendirilmesi tabii olabilir. İnancı ilgilendiren husus ise bazı şahsiyetlerin kişilerin rüyasına girdiği ve ikazlarda bulunduğu ile ilgilidir. Burada tabii bir gelişme değil, olağan dışı üstünlük söz konusudur. Bu yolla nasihat, teşvik, uyarı, kişiye yön verme söz konusudur.

7-Korunma Ameliyesi: Din istiaze besmele, maşallah, subhanallah ve tebarekallah gibi kavramları dua sözcükleri olarak sunmuştur. İnsanlar ise kötülüklerden korunma, hasımdan gelecek zararın uzaklaştırılması için türbe sahibi şahsiyetlerden beklenti içindedirler. İnsanın kötülüklerden korunması ile bazı türbelerin ziyaret edilmesinin ve korunma talebinin takdiminin izahında güçlükler vardır.¹¹ Türbe ile hastaların iyileşmesi arasında ise doğrudan bir takım ilişkiler kurulmaktadır. Bazı türbelerin bu konuda faydalar sağladığı şifaya vesile olduğu ile ilgili menkıbeler anlatılmakta ve buna teşvik yapılmaktadır. Sofranın bereketine ve şükürü gerektirdiğine inanılır. Yağmur rahmet olarak adlandırılır. Özellikle nisan yağmuru suyu önemlidir. Yağmur duası, o münasebetle kesilen kurban ve düzenlenen merasim vardır. Ayrıcalığına inanılan belirli yüksek yerlere çıkılır.

Kismetin kapanmasına sebep olan işlerden olarak "ezan okunurken iş yapan kızın kismetini kapanır." Kismetin açılması için tafsilatlı tedbirler ve yapılması gereken işler sıralanmaktadır.¹² Bunların asılsız olup böyle bir inancın merkezde de kırsal kesimde de bulunmadığı savunusu yapılmaktadır. Dikkati çeken husus ise kismet kapanması genelde kişinin yaptığı ve aslında yapılmaması gereken bir işle ilişkili görülürken, kismet açılmasında niyet tutularak aksi tedbirler alınması önerilmektedir. Evlenme ile ilgili inançlarda genelde gelenek hakimiyeti vardır. "İki bayram arası düğün yapmanın mutsuzluğa ve ayrılığa yol açacağına inanılır."¹³

8-Materyalle İlgili İnanışlar: Çoğu kez bez bağlama veya duvara küçük taş parçalarının tutturulması şeklinde görülen anlayışta bunların yapılması ile kişinin sözlü veya içinde gizli tutarak kurduğu niyetlerin gerçekleşeceğine inanılmaktadır.

Yaşayan muhterem şahsiyetlerin ziyaret edilmesi: Bir kısım kimseler henüz hayatta iken onlarla ilgili bir takım üstünlük isnatları, duasının kabul oluşu, onun hatırı için Allah'ın istekleri verdiği anlayışı hakimdir. Onun duasının alınması ihtiyaçların kendisine arz edilmesi, şikayet, dilek ve temennilerin sunulması bunların onun duası ile çözüme kavuşacağı inancı vardır.

Bunlar bazen istenmeyen şeylerin önlenmesi, kaza ve belaların defedilmesi, uğursuzluğun önlenmesi, uğurun açılması, başarı ve bereketin sağlanması ile de ilgilidir.

¹⁰ Heyet, a.g.e., s. 379

¹¹ Heyet, a.g.e., s. 383

¹² Heyet, a.g.e., s. 419-20

¹³ Heyet, a.g.e., s. 421

Tespihe üflenmesi isteğin kabulüyle ilgilidir. Sonunda eller yüze sürülür. Muska vücutta cepte, boyun, pazı ve kollarda taşınan boncuktan örülmüş pazı benti vardır. Yeni giysilerle ilgili uğur ve bereket temennisi vardır. Adak taşının (niyet taşı) yapıştırılabilmesi dileklerin verileceğine delildir. Kapı başlarına geyik başı takılması (ve boynuzlarının bulunması) evi koruduğuna inanılır.¹⁴

Nazara karşı bazı kimselerin özellikle çocukların hassas olduğu inancı vardır. Mavi boncuk koruyucudur. Türbelerin tavaf edilmesi.¹⁵ Nazar ayeti ve göz boncuğu ve üzerlik kullanımı bu konuda önemlidir. Nazar için din dua sistemi getirmiş, halk arasında ise kurşun dökülmesi esası yaygınlaşmıştır.¹⁶ Mavi boncuk, delik madeni para ve kurşun delinerek takı olarak kullanılması nazarı önleyici tedbir olarak alınmaktadır.¹⁷ Özellikle çocuğun güzelliğini kamufle edip dikkatleri üzerinde toplamaması için nazardan koruyucu eylem bazında birçok şey yapılmaktadır.¹⁸ Evlere geyik veya diğer hayvanların veya boynuzlarla birlikte başının asılması nazarı defetmek için uygulanmakta, belki de dikkati çekmekte ve böylece nazarı degecek olan kişinin dikkati o cisim üzerinde toplanmakta, nazar değmesi önlenmektedir. Bu bir halk inancı olarak görülmekte, güzeli çirkin gösterme nazar değmesini önleyici tedbir olmaktadır.

9-Siftah İnanıcı: Dükkan ve iş yerlerinde ilk müşteri önemlidir. Onun ayağı uğur getirir. O gün ticaret çok iyi işler. Sıkıntısız bir gün yaşanır. Bazı kimselerin ise ayağının uğursuzluğuna inanılır. İş yerine ilk gelen o kimse ise işler aksi gider, her halükarda ilk müşteriden alınan para öpülür, alın üzerine başın ön kısmına konur, yere atılır. Tekrar alınarak cep veya kasaya konur. Böylece bereket ve iyiliklerin geldiğine inanılır.

10-İnanca Dayalı Takılar ve Levhalar: Faydasına inanılarak takılan takıların koruma, kem gözlerden saklama özelliğine inanılır. Levha ve takılar genel yaygınlık gösterir. İkametgah ve iş yerlerine asılan levhaların, kişinin kendi üzerinde taşıdığı takıların üzerinde yazılı olan duaların fenalığın uzak olması ve iyiliğin gelmesi konusunda etkili olduğu inancı vardır. Bunlar bolluk ve bereket getirir, zararları önler. Bu durumda inanılanlar doğru ise ülkedeki levhalardaki dualar göz önünde bulundurularak, ekonominin düzgünlüğü, krizin olmaması ölçülür! Takıları o konu ile ilgili dua içerenlerin iktisaden iyi durumda olmaları gerekir!

11-Sözlü Dualardan Beklentiler: Kişilerin özellikle müşteri karşısında dinsel içerikli kavramlara baş vurma sıkı olarak inşallah, maşallah, Allah bereket versin, Allah iyi günlerde kullanmak nasip etsin, Allah utandırmasın, hayrını gör, kesene bereket, Allah'a emanet olunuz, Allah'a şükredelim, vb. kavramlar dinin özünde var olan ifadelerdir. Bunların yerinde ve tabii şartları içinde kullanılması tabiidir. Fakat müşteri ile iş yeri çalışanları ortamında sıkça kullanılması muhatapı inandırıcı olmakta, güven telkin etmektedir. Burada kişinin iç dünyasında saklı duran niyeti önem arz eder. Zira ameller niyetlere göre değer bulacaktır. Dıştan

¹⁴ Kalafat, a.g.e., s. 83

¹⁵ Kalafat, a.g.e., s. 85

¹⁶ Bk. Heyet, a.g.e., s. 417

¹⁷ Heyet, a.g.e., s. 417

¹⁸ Heyet, a.g.e., s. 418

kişileri inancın cazibesine kaptırıp çekmek için iktisadi hedeflere dini maske olarak kullanıp çıkar sağlama için başvurulan cümleler olabilmektedir. Bu yolla insanların ikna olduğuna inanan iş veya dükkan sahibi kimse, bu ifadelerin telkin ettiği güvenden yararlanarak menfaat elde etme yolu izleyebilmekte, inanan insanın beklentilerini bu kavramı kullanan kimsede bulunduğunu zannetmekte, ona güvenmektedir. Bu güzel sözler bazen kişilerin art niyetli olmaları sebebiyle, yanlışlığa götürebilmektedir.

12-Yemin Yöntemi: Din yeminleri önemli bir yerde tutmakta, bu yöntemle kişinin doğru söylemesi sağlanmaktadır. Bunu art niyetle kullananlar yeminin sağladığı güvenden yararlanma yolu izlemekte, iyi niyetli muhatabını aldatabilmektedir. Yemindeki vallahi, billahi, tallahi kavramlarındaki Allah'ın adının anılmasının önemini kabul eden kimse, yeminli ifadeleri doğru sözler kabul etmekte, yemin edilerek yalan söylenebileceğine ihtimal vermemektedir. Art niyetli kimseler ise muhatabının saflığını bildiği için, onun hassasiyetinden hareket etmekte, yemini bir çıkar aracı olarak kullanmakta ve kurduğu cümlelerde belirli aralıklarla ve ikna edici ses tonlarıyla yemin ederek, insanların ikna olmasını sağlamakta, sözlerine inandırmaktadır. Böylece dinin kavramları bir kısım kimselerin muhataplarını inandırma ve bu yolla haksız çıkar sağlama aracı olmaktadır.

13-Şerri Uzaklaştırma Ameliyesi: Kötü bir haber duyan veya fena bir olayı anlatmak durumunda olan kimse, kendi bulunduğu yerdeki en yakın duvar masa vb. sert bir cisme sağ el parmak eklem yerleriyle vurup, "bizden uzak olsun, Allah korusun, Allah bizden uzak kılsın" vb. dualarını eder. Sonuçta aynı kötü sonucun kendisinden uzaklara gittiğine inanır.

14-Halk İnançlarından Görünümler:

1-Tarikatların Konumu: Tarikatlar İslam aleminin bir realitesidir. Bu kurumların başında bulunan şeyhlerin toplumun belirli kesiminde önemi vardır. Onlara saygıyı kendilerinin ibadet ehli, büyük bilgin, takva sahibi kimse olarak bilinmeleri, halkın içinde olmaları sağlamaktadır. Saygınlıklarını onların sohbetleri, bilgilerini ispat etmeleri, halka bir takım sosyal hizmetler sunmaları temin etmektedir. Bu kurumların tarikat olarak önemi, halkın temayülünden kaynaklanmaktadır.

2-Suç-Ceza İlişkisi: Deprem bölgelerinde olan tabii afet ile Allah'ın ceza vermesi düşüncesi arasında ilişki kurulmaktadır. Allah'a karşı gelenlerin bu yolla cezalandırıldığı fakat ceza umumi geldiği için başkalarının da zarar gördüğü inancı yaygındır. Günahlar birikince umumi bir ceza geldiği, fakat bundan en büyük zararı günah işleyenlerin gördüğü, yere geçirildikleri hatırlatılmaktadır. Cami gibi din kurumlarının ise bu tür cezaları daha az zararlı geçirdiği inancı bulunmaktadır. Farklı yıllarda meydana gelen depremlerden örnekler verilip, halk da yaygın olan günah türleri sayılır. Bu değerlendirme genel olarak yaygınlaşmış bir düşünce olmakla beraber, bu afetin olduğu dönemler fazla konuşulmakta, zamanla unutulmaktadır. Bu inanca göre suçlular henüz dünyada iken bu tür bir ceza ile hayatları son bulmakta, bunlar gerçek suçlulardır. Bunun yanında suçsuzların da onlar sebebiyle zarar gördüğü, buna ata sözü ve deyişlerden örnekler vererek destekleme yapılmaktadır. Bir kötünün ne kadar geniş çevreye zarar verdiği hatırlatılmaktadır. Burada izaha muhtaç nokta ise İslam'da peygamberlerin masumluluğu konusunda tartışmaların varlığı bir gerçektir. Bu durumda kimse

kendisinin masum olduğunu iddia edemeyeceğinden insanların tamamının günahkar olabilecekleri, günahın işe işleyenlere göre büyük veya küçük günah sahibi şeklinde ayrıma tabi tutulabileceği gerçeği vardır. Herkesin kendisini Allah katında suçlu ve cezaya müstahak görmesi, verilen cezalarda herkesin kendi günahını düşünmesi durumunda bir kısım kimselerin başkalarını suçlamasına gerek kalmayacağı, ceza geldiğinde başkasını suçlama değil, kişilerin kendi suçlarını hatırlayıp cezayı kendilerinin hak ettiğini kabullenmeleri daha makuldür.

3-Ağalık: Ağalık doğu bölgesinin süregelen bir adetidir. Ağa bir şekilde birkaç köyün sahibi olup kendisi o köylerin üst seviyeden yetkilisi konumundadır. Bu haliyle din görevlisinin üstünde bir konuma sahip olduğundan onun maddi desteğini sağlar. Bu nedenle ona muhalif kalması beklenmemektedir. Ağa otoritesini sağlamış, gücünü kabul ettirmiş, insanların itaatkar olmasını başarmıştır. Halkın ağaya bağlılığı bir yerde zorunludur.

4-Kara Bayram: Bu inanç doğu bölgesinde yaygın olup, ölüm çok önemli bir olaydır. Kişinin ölümünü müteakip evi ziyaret edilir. Yakın ve uzak akrabalar, komşular hane halkını taziye gelir. Fakat kişinin vefatından sonra ki ilk bayram Kara bayram olarak adlandırılmakta, ev halkı, akrabalar, yakınlar o bayramda matemi sürdürmekte, ziyaretçiler de buna katılmaktadır. Ölümle bayramın bu derece ilişkili tutulması, matem uzun müddet sürdürülmesi, olayın bu derece canlı tutulmasını İslam'la bağdaştırmak zor görülmektedir. Bayramdan hayli önce meydana gelen ölüm olayının acılarının bayramda tazeliğini koruması, bunun bayram ziyaretine gelenlere yansıtılmasının İslam değil, alışılmış bir gelenek olabileceği düşünülebilir.

5- Festival ve Karnavalların İnanç Boyutu: Bunu inanç eğlence ilişkisi olarak algılamak da mümkündür. Brezilya gibi toplumlarda karnavallar eğlencenin sınırları aşılarak ve kural tanımaz boyutlarda yaşanırken doğu toplumlarında festivaller daha çok mahalli geleneklerin verilerinin ortaya çıktığı, mahalli sanatçılar ve oyunlar sergilenerek yürütülmektedir. Uzak doğuda kötü ruhların uzaklaştırılması, iyilerin hakim kılınması düşünceleri de bulunmaktadır. Müslüman toplumlarda üstünlüğüne inanılan bir zatın türbesi etrafında yapılan törenler şeklinde kendini gösterir. Burada inanç eğlence iç içe bir yapı kazanmaktadır.

6-Uğur ve Uğursuzluk İnancı: Uğur ve uğursuzluk konusunda kişiler başlarına gelen iyi olayların sebeplerini araştırmışlar sonuçta yaptıkları bir iş, karşılaştıkları kişi veya canlılarla ilişkili görmüşlerdir. Şunu yaptığım veya şununla karşılaştığım, ilk karşıma çıkan şu kişi, önümden geçen şu canlı olduğu, şu kuş üstümden geçtiği için, bunun sebebiyle böyle bir olay başıma geldi izahıyla kendini ikna etmekte ve ona inanmaktadır. Zamanla bu kural haline gelmekte ve şöyle bir şeyle karşılaşana şu olur şeklinde düşünmektedir.

Uğursuzluk açısından ise kişiler başlarına gelen felaketi izah etmek durumunda, ona sebep aramaktadır. Şu insan veya canlıyla karşılaştığı veya sabahleyin karşılaştığı şeyin o olması sebebiyle başına böyle bir felaketin geldiği izahını yapmaktadır. Buna da kişilerin kendi suçlarını görmemekte, tedbirsizlikleri için bizzat kendisinin nerelerde hata ettiği, hangi noksanlıkları ve kusurları sebebiyle başına bu felaketin geldiği nefis muhasebesini yapmamaktadır. Konuyu başka etkenlerle ilişkili görmekte, dışardan suçlu arama kolaylığına kaçmaktadır.

Kara kedi, baykuş vb hayvanlarla karşılaşmanın kişinin başına felaket getireceği inancı, kişinin kendi suçlarını suçsuz hayvanlara yükleme eğilimi ile ilgili görülmektedir.

Hurafi inançlar genelde uğur ve uğursuz sayma, anlayışında görülür. Çoğu inanışlar kişilerin dua ve beddualarına yansımakta, özdeyişlerle ifadesini bulmaktadır. Bazı günlerin ve hayvanların, bu hayvanlardan da belirli renklerde olanların uğursuzluğu, aylardan Safer'in felaket ayı olduğu fikri yaygındır. Gece eve kara tencere girmesinin uğursuzluğu düşünülür. Cuma günü işe gitmek ve tıraş olmanın caiz olmadığına inananlar bulunmaktadır.

15- Halk İnançlarının Kaynağı: Halk inançlarına daha önce aynı bölgede yaşayan özellikle Hristiyanların inancından bir kısmının geçtiği düşünülmektedir. Özellikle yaşlıların bir takım fikirler ortaya attığı ve bunların zamanla inanç haline dönüşmesi olasılığı vardır. Kişiler genelde inancın aslını araştırmaksızın yaşlılardan duyduklarının doğruluğuna inanmışlar, sonuçta aslı, esası, delili, dayanağı bulunmayan fikirler nakledilir olmuştur.

3-Halk İnançlarını İzahta Yöntem: İnsanlar yaşadıkları vakalara anlam yüklemek durumundadırlar. Bu bir izah tarzı ve kendini ikna etme yöntemidir. Yaşanan olayların perde arkasında kimlerin, nelerin, hangi güçlerin etkisinin varlığı gündeme gelmektedir. Görünen olayların görünmeyen yönlerini bulma ve özellikle cin ve şeytan, manevi bir el, Hızır-İlyas, melek, veli, şeyh tarafından manen yürütüldüğü inancı gelişmektedir. Bunların iyi olanlarını meleklerden gelen destek, mümine yardım konusu ile Kur'an'da da izah edildiği gibi görmek gerekmektedir. Rasulullah'ın savaşlarında onun safında meleklerin bulunduğu ve destek verdiği Kur'an'da haber verilmiştir. Velilerden gelen destek konusu tasavvuf alanının hassasiyetle üzerinde durduğu, önemsedığı, çoğunlukla velinin manevi gücünün kabul edildiği şeklinde bir anlayış vardır. Mübalağalı anlatımlar aşırılık taşımakla beraber, bu güç o alana temayülü olanların genelde kabul ettiği bir durumdur. Cin konusu ise Kur'an'da olan şekliyle kabul edilmek durumundadır. Bunun dışında anlatılanlar rivayetlerden ibarettir. O alanla fazla ilgisi olanlar konuyu büyütmede, onları kutsayan ve olduğundan daha güçlü gösteren bir yapı içinde sunmaktadır. Şeytandan gelecek şerrin defedilmesi için Allah'a sığınma yöntemi öğretilmiştir. Bu giriftlik içinde kim hangi alana temayül gösterirse, onu fazla önemsemekte, benimsemekte, ondan etkilenmektedir. Beklenmedik bir anda karşılaşılan iyi işler Hızır'la ilişkili görülmekte, ondan yardım alabilmenin bir takım yolları araştırılmaktadır.

İslam kişinin kalbinin Allah'a yönelmesi, O'nun güç ve kuvvetine inanma formülü vermektedir. Zira melek veya bir başkasıyla gelecek yardım, ancak Allah'ın göndermesi ile gerçekleşmektedir. Bu nedenle kuvvet ve gücü bir takım varlıklarda görme, onlardan destek talebi değil, tüm isteklerin Allah'a sunulması ve ondan yardım istenmesi esası getirilmektedir. Mümin Fatiha Suresini okurken, devamlı Allah'tan yardım istemektedir.

Bunlar toplumu oluşturan farklı kesimler arasında yaygın olma özelliği gösteren inanışlardır. Az sayıda kimseler arasında değil, farklı yaş ve kültür çevrelerinden çok sayıda kimseler tarafından çeşitli nedenlerle benimsenmiş olan inanç türleridir. Bunları kabul etmeye çağrı yapanlar genelde yaşlılardır. Denenmiş

bir takım vakalar anlatılır, tecrübeler burada en önemli dayanaktır. Belirli vakalarla belirli eylemlerin ilişkilendirilmesi söz konusudur. Bazı olumsuzlukların ise bir takım faaliyetlerin ortaya konması sonucu olumluya döndüğü şeklinde deneyimler anlatılır. Halk ise genelde yaşlılara güvendiği için, onlar eliyle gelen bilgilerin doğruluğuna inanır.

Kültür seviyesi ileri toplumlarda ise yaşlıların tahsil durumuna bakılır. Bilgili olanların bilgisine itimat edilir. Bilgisiz olanların anlattıkları ise değer ifade etmeyen anlatımlar olarak düşünülür. Yaşlının verdiği bilgi o toplumda genel geçerli değildir. Anlattıklarının tereddütsüz kabul edilmesi değil, tereddütlü yaklaşım eğilimi vardır.

Genel yapısı ile başına istenmeyen durumlar gelenler, buna çare arama çabası içindedirler. Ümitsizlik ve karamsarlığın atılıp, içinde bulunulan duruma çözüm arama yolu izlenir. "Denize düşen yılana sarılır. Kul sıkışmayınca Hızır yetişmez. Uçan kuştan medet ummak, taşları bağrına basmak, derdini kurda kuşa anlatmak" vb. sözlerin altında ki mantık kişinin zorluklar karşısında formül ürettiği, farklı öğütleri deneyebileceği, duyduklarını uygulamaya koyup, birde onu sınaması "Allah'tan ümit kesilmez" belki bu yapılanlar şifa bulmaya vesile olur. Bu yolla deva bulunur. Bu şahsın yüzü suyu hürmetine dili keskin, duası makbul olan şu şahsın hürmetine belki bir ümit ışığı yanar anlayışı gelişmiştir. Bunda kişinin kurtuluş için çare araması vardır. Böylece bir inanç oluşmaktadır. Ümit için yapılanların çözüm olacağı beklentilerin gerçekleşeceğine inanılmaktadır. Farklı yöntemler uygulanmakta, çare aranmaktadır. Beklenti olmayınca çözümü farklı alanlarda arama eğilimi gelişmemektedir.

4- İnancın Getirileri Görünüm ve Motifleri: Dinin inancı ve ameli insanı ve toplumu dürüstlüğe sevk eder. İnanan kimse aynı zamanda aldatan, yalan söyleyen, zarar veren kimse olamaz. Zira inancı onu dürüstlüğe, iyilik ve hayra yönlendirir. Toplumda suç oranının fazla olduğu düşünülürse, inancın kötülükleri önleyecek güçte olmadığı anlaşılır. Bu inanç çoğu kez aile büyüklerinden miras kalmış bir tortu, bir fosil, hiçbir fonksiyonu olmayan nötr durumunda bir itikad olması yarar getirmemektedir. Yaşanan hayatta etkinliği olmayan, kişiyi kötülüklerden alamayan, hayra yönlendirmeyen, hayatta uygulama alanı bulamayan iman bir etkinliği olmamaktadır. Samimi inanç sahibi mümin olmanın kişiyi beklenen müspet sonuçlara götüreceği umulur.

Her şeyden önce kişinin ismi Müslüman isimlerindense, o kimsenin imanlı olduğu düşünülür. Kendisine Müslüman muamelesi yapılır. Bunlar insanların değerlendirmeleridir. Allah katında ise ismin değil, gerçek kişiliğinin değerinin önem arz ettiği bir realitedir. Şekle ve mala değil, kalp ve amellere bakılacağı bilinmektedir.

Kişiler bazen soyadı, aile ismi ve lakabı olarak dindarlık ve mümin olduğunu ima eden isimler taşımaktadır. İman, İslam, müftü, molla, müderris, sofu, şeyh vb. kavramlara oğlu veya oğulları kelimeleri eklenerek türetilen soyadı veya aile isimleri ister istemez dindarlığı çağrıştırmaktadır. Kişinin soy ve kabilesiyle övünmesi kendilerinin köklü bir aileye mensup olduğunu, sıradan kimseler olmadıklarını söylemese de, bir dürüstlük sergilemektedir. Din ise bunlara itibar etmemekte, bu övünülen yönlerin değil, kişilerin bizzat kendilerinin gerçekleştirdiği

inanma ve amel etmenin değer ifade ettiği tespitini yapmaktadır. Kişiler güven telkin eden ad, soyadı ve lakaplarla belki insanları ikna edebilirler, fakat onların esas değer ifade eden yönleri iç alemleridir.

İslami motifler, kişilerin inançlı olduğunu ima eden, bunu belirgin şekilde yansıtan tabelalar, ticari kurum isimleri, firmalar, inançlı insana hitap etmekte ve güven telkininde bulunmaktadır. Bu yolla inanç sömürüsü yapılmakta, bu isimler aracılığıyla maddi çıkar sağlama yolu izlenmekte, Müslümanlara güven telkin edilmektedir. Bu yolla inancın getirilerinden yararlanma yolu izlenmektedir. Allah katında kişilerin inanç ve amelinin esas olup, levha ve tabelanın görünüm ve zahirin kurtarıcı olmadığı, değer ifade etmediği bir realitedir. İslam kültürünün zahirde bir çok alanda görünmesi veya inanmış insanın bu motifleri yansıtmayı, belki tabii hakkı olabilir. Fakat bir çok sorumlulukları da beraberinde getirmektedir.

Ulu kimselerin bir kısmının çerçevesinde bazı elementlerin varlığı ve kendilerine manyetik alanın oluştuğuna inanılmaktadır. Allah'ın bir yere veya eşyaya özel güç vermesi olasılığı ilahi lütufların bazı şahıs ve eşyada tezahürü bazı çevrelerce kabul görmektedir. Tümü dini temelleri olmayan inançlara karşı dinin bidatlardan arındırılması gerekliliği genel bir temayüldür. Bidatların meşruluğuna taviz vermek olmaz kanaati hakimdir.

Dinin özüne dokunulmaması, onun asıl şekliyle kalması gerekmektedir. Şirke din müsamaha göstermemektedir. Saf uygulamalara, halkın yaşadığı dinsel düşünceye tolerans tanıma, aynı zamanda yanlışlıkları giderme, cehaletin sebep olduğu hatalı uygulamalara son verme gereklidir. Halisane duygularla yapılan dinsel içerikli törenler, kutsiyet adına toleransla karşılanabilir mi? sorusu akla gelmektedir. Halkın ümidi ve tesellisi ve çaresi, inançlarıdır. Din özde Ramazan ve Kurban Bayramlarını belirlemiş, diğer kutlamalar, kandiller, doğum ve ölüm yıl dönümü kutlamaları sonradan programlanmış hususlardır. Genelde bunlar halkın ilgisini çekmekte ve rağbet görmektedir.

Farklı inanç motiflerinin bir görünümü de itikadi fırkalardır. Bunlardan genelde yaygın olan Şia ve Sünniliktir. Şia'ya karşı Sünnilik savunusu genel Sünni eğilimi olmuştur. Özellikle Şia'nın yaygın olduğu ülkelere yakın yerlerde Şia'nın yayılma, gelişme girişimi, etkinliklerini geniş bir çevreye ve özellikle Anadolu'ya yayma çabalarının geçmişte devam ettiği bilinmektedir. Buna karşı Hanefi ve Şafii fıkıh ekolleri bu ameli mezhebin yanında itikadda Sünni bir çizgi takip ederek Şia'ya karşı durmuş ve bu yapıyı devam ettirmeyi hedeflemişlerdir. Sünniler genelde Şia'ya karşı tavır almakta, beşinci mezhep olarak değerlendirmektedir. Bu kavramla kastedilen ise dört fıkıh mezhebinin hak, onun dışında kalanların ise batıl mezhepler olduğudur. Sünniler kendilerinin mensup bulunduğu mezhebin dışındakiler hakkında her hangi bir ayırım yapmaksızın hak olmayan mezhep diyebilmektedir. Bu konuda bir ayırımın yapılması din dışı olanlarla, dine bağlı kalanların ayırımının yapılması gerekmektedir.

İtikadları kendi içinde, Sünnilerin anlayışlarında, Allah, kader, Hızır ve şeyh inanışları temel yaklaşımlarında ve türbe kültüründe görülür. Şia imam, Ehl-i Beyt, vasiyet, velayet¹⁹ gibi önemli inanışlarıyla Sünni anlayıştan ayrılmaktadır.

¹⁹ Bk. Gölcük Şerafettin, Toprak Süleyman, *Kelam*, Konya, 1996, s.356 vd.

Bunlar farklı kabilelerin mezhebi olarak topluma yansımaktadır. Belirli kabileler Sünni Hanefi anlayışı, bazıları da buna muhalif mezhep anlayışını paylaşmaktadır. Bir kısım kabilelerde ise genel olarak dinsel yaşantının zayıf olduğu tespiti yapılmaktadır. Fıkhi anlayışların Hanefi veya Şafii farkı gözetilmeksizin genel olarak ıskat anlayışının yaygınlaşması din görevlilerinin girişimiyle canlı tutuluyor olabilir. Fert olarak karşı çıkanlar bulunmakla beraber, geniş çapta yaygınlık arz etmektedir.

Halk inanışları veli menkıbeleri, gaipten gelmesi ümit edilen manevi destek, baht açılması, kısmet ve bereket inançları türünden inanışlar farklı yörelerde aynılık göstermekte, genel karakterinde benzerlik bulunmaktadır.

İnançlardan Yansımalar ve Dil: Halkın inançları dile yansımakta konuşulan dille günlük konuşmada ifadesini bulmaktadır. Bunlar genelde dua ve aleyhte dua şeklinde de görülmektedir. Kişi aciz kaldığı yerde, karşılaştığı güçlü bir zalim karşısında, beddua etmektedir. Bu bazen dil alışkanlığına da yansımaktadır. Allah kabul etmesin bunlardan yaygın olanıdır. Dualar ise iyi temenniler, hayır dilekleri şeklinde görülmektedir. Allah iyiliğini versin, Allah razı olsun, selamet versin, işini rast getirsin, bol kazanç versin, iyi müşteri versin, yolunu açık etsin, iyilerle karşılaştırsın, kötülerini rast getirmesin bunlar arasındadır.

Teveessül Anlayışı: Dua ve beddualarla yakından alakalıdır. Teveessülü kabul ve ret açısından mezheplerin değerlendirmeleri farklı olabilir. Her fırka kendi ilkeleriyle bağdaşan görüşleri kabul etmektedir. Sahabe döneminde Abbas'a teveessül, önceleri sağlığında Allah'ın rasulünü teveessül, onun yokluğunda amcasıyla teveessül rivayetleri bulunmaktadır. Bu da sağ olanlarla teveessül edileceği gerçeğini vurgular. Buna karşı görüş olarak bir kimse kıymetliyse, ölünce de kıymetlidir anlayışı bulunmaktadır.

5-Kader İnancı: Sıradan insanda aşırı derecede kader taraftarlığı söz konusudur. Genelde Allah'ın gücü, kuvvet, kudret ve azametinin izni dışında herhangi bir şeyin gerçekleşemeyeceği, Allah'ın izni bulunmaksızın hiçbir eylemin vuku bulamayacağı, her şeyin onun tasarrufuyla gerçekleştiği inancı ile kader anlayışı ilişkili tutulmaktadır.

Burada görülen yanlışlıklar ise kulun yapması gereken görevleri yerine getirmeksizin, tedbirler almaksızın, vazifesini hakkıyla ifa etmeksizin azaptan emin olma ve rahmetten ümit kesip, mütevekkil olmasına dayanmaktadır. Aşırı tevekkül ve aşırı kader bağlılığı, kişileri kendi yapıları gereken işleri ihmal etme sonucuna götürmektedir. Kötü sonuçların Allah'a isnadında ise sorun yaşanmaktadır. Kadere aşırı bağlılık Allah inancı ve O'nun güç ve kuvveti ile devamlı ilişkili tutulunca, kul kendi gücünü unutmakta, görevini ihmal etmekte, takdire sonsuz bağlılıkla tedbirini yerine getirmeme yanlışlığına düşmektedir.

Konu halk inanışlarına, deyişlere, ata sözlerine, halk masallarına, şarkı ve türkülere yansımaktadır. Genelde kader, felek, talih, alın yazısı kavramları tekrarlanan sözcüklerdir. Kaderin kötü tecelli ettiği, kişilerin muradına eremediği serzenişleri vardır. Kader kavramı etrafındaki söylenenler ise istenen şekilde gerçekleşmediğini vurgular.

Allah'ın ilim, irade, kudret ve takdirinin varlığını kabul yanında, kulun kendi yükümlülüğünü idrak etmesi zorunludur. Beklemediği sonuçlar karşısında takdiri eleştirme hakkı bulunmamaktadır. Zira temelde ihmal kuldan kaynaklanmaktadır. Dindeki tevekkülün yanlış anlaşılması, kulun Allah'a güven inancını kendi vazifesini yapmama cebirciliğine götürmesi, dinin kavramlarının yanlış anlaşılmasıyla ilgilidir. "Tedbir takdiri bozmaz" düşüncesi şayet olaylar bittikten sonra ileri sürülürse, bir tesellidir. Baştan kabul edilirse, aşırı teslimiyet yanlışlığına götürür. "Hakkın emri yerini bulur." "Allah'ın dediği olur." "Kaderin önüne gelişmez, yazılan bozulmaz" düşünceleri kişiyi ihmalkarlığa sevk ederse, kavramları saptırma söz konusudur. Kader düşüncesinin temelinde cüzi iradeyi bir tarafa bırakıp, külli iradenin kendisinde olduğu kanaatine varan kimse kader yok noktasına geliyor. Cüzi irade var. Allah her şeyi biliyor. Cüzi benim yapacaklarımdır düşüncesi çözüm olmaktadır. "Allah'ın yaratmasıyla ve iradesiyle vücut bulan her şey, O'nun kaza ve kaderine bağlıdır"²⁰ fikri telkin edilir.

Kader problemi konusunda Hüseyin Atay, Kur'an ve Hadiste İman Esasları²¹ isimli eserinde "Allah vardır" başlığı altında "Allah'ın koyduğu dinin esasları, şartları, prensipleri altıdır" der, iman esaslarını altı madde olarak belirler. Kadere imanı altıncı madde olarak sayar.²² Altıncı esas kadere iman: "Ehli Sünnete göre kadere inanmak imanın şart ve esaslarından altıncısı ise de bu çetin münakaşalı bir konudur. Kader ile Allah'ın kudretinin münasebeti uzun bir incelemeye muhtaçtır. Dünyada olup biteni bütün kötülükler ve iyilikler, yani hayır ve şerrin hepsi Allah'ın yaratmasıyla'dır." *Şurası muhakkak ki biz her şeyi şaşmaz bir ölçü ile yarattık yapacağımız iş hakkında bizim fermanımız yalnız bir tek ferman'dır. Göz kırpması gibi yapılması çabuktur. Güçlüğü yoktur.* (Kamer: 54/49-50), Ayrıca Nisa:4/76-77, Nahl:16/37, Secde:32/13, Zümer:39/7, İnsan:76/30, Al-i İmran: 3/154, Beled:90/10, Kehf:18/29, Kasas:28/84, Şura:42/29, Saffat:37/96, Hadid:57/22-23, Tevbe:9/50-59, ayetleriyle delil getirir. "Buraya kadar saydıklarımız imanın şartı ve esasıdır. Bunlara inandıktan sonra inanılacak her şeyi içine alan Kur'an'ın başından sonuna kadar hiçbir harf istisnasız hepsine inanmakla inanılacakları ihata etmek mümkündür. Kur'an'ın Allah sözü olduğuna inanmanın şartlarından biri olduğunu söyledik. Şimdi de sıra Kur'an'ı açıklayan ve konumuzla ilgili olan hadisleri bir tertibe koyarak İslam'ın şartları ve imanın esaslarını açıklamış olalım."²³ Konuyla ilgili Cibril hadisi, Necitliler'in sorularına cevap ihtiva eden hadis yanında, ilgili gördüğü rivayetleri nakletmektedir. Kadere iman, iman esaslarından sayılmış, ayetler yanında özellikle Sahih-i Müslim'in iman bölümünde sunduğu hadislerden seçmeler alınmıştır. Burada sunmak istediğimiz problem 1959'da Kadere imanı deliller ışığında inanç esası olarak sunulmasından sonra, bu görüş değişmiş ve halka farklı bir düşünce telkin edilmiştir. Burada kelami bir sorun görülmektedir.

6-İnancın Sarsılması Sorunu: Mümin kimse olaylar karşısında inanç gücünü korumakla yükümlüdür. Aniden gelen kötü haberler, rahatsızlıklar, ruhi bozukluklar kısmet açılmaması, bahtsızlık (bahtı kara olmak) hayatta sık aralıklarla

²⁰ Nurettin es-Sabuni, *Maturidiye Akaidi*, çev. Bekir Topaloğlu, Ank., 1995, s.155

²¹ D.I.B.Y. sayı 68, Ankara, 1959

²² Atay Hüseyin, a.g.e., s.25

²³ Atay, a.g.e., s. 84

olumsuzluklar yaşaması, kişiyi bundan kurtuluş yolları aramaya sevk etmektedir. Din genelde bu tür felaketlere ilahi imtihan veya kaderle izah getirmektedir. Bu konular iyi işlenirse, inanan kimse razı gelmekte, bazen de kişinin sabrı taşabilmektedir. Türbe ziyaretleri esnasında yaşananlar, salih kimseleri ziyarette görülen bazı davranışların arka planında kişinin kalp dünyasında tuttuğu niyeti bulunmaktadır. Bunların kısa surede gerçekleşmesini istemektedir. Din tüm taleplerin Allah'tan istenmesi esasını getirmiştir. Dilekler Allah'a takdim olunacak, istekler ona arz olunacak ve uzun vadede sonuç beklenecektir. Verilmediği zaman, yine sabır devreye girmekte ve isteklerin tekrarlanması, duada bıkkınlık gösterilmemesi önerilmektedir.

Selefiye'nin dışında ki İslam toplumlarında Allah'tan yapılması gereken bu istekleri bir zat aracılığı ile yapılabilmekte, kişi bu şahsın hürmetine iyi kulların yüzü suyu hürmetine şeklinde iyileri ön plana çıkararak talebini sunmaktadır. Bunu yaparken kişinin kendisini günahkar, duası kabul edilmeyen, isteği verilmeyen bir kimse olarak görmesi ve sonuç olarak kendi duasının Allah katında bir değerinin olmayacağı, isteklerinin normal yolla verilmeyeceği düşüncesi, onu bir salih şahsiyet aracılığı ile isteklerini sunmaya götürmektedir. Şüphesiz Vahhabiler bunu aynen müşriklerin Allah'a kulluk yaparken putları aracı olarak kabul etmesine benzetecek, bunlara onların hükümleriyle hüküm verecek, bu yaklaşımlarıyla kendilerini haklı göreceklidir. Fakat mümin insana belirttiğimiz tavrından dolayı bu derece sert tavır alma ve ağır hüküm verme kabul edilir olmasa gerektir. Burada bir eğitim noksanlığı görülmektedir. Kafir veya müşrik şeklindeki hükümler değil, eğitim verilmesi, eğitici yaklaşım göstermek daha müspet sonuçlar verebilir. Cahillikten kaynaklanan faaliyetler görülmektedir. Bunun yanında kişi yaşadığı toplumun adet, gelenek, görenek ve temayüllerinden etkilenmektedir. Zamanla o da o toplumda yaygın olan faaliyetleri yapma eğilimine girmekte, etkileşim olmaktadır.

Sağlık sorunu olan kişi muska yazdırma veya türbe ziyareti yöntemiyle iyileşmeyi bekleme sürecine girmişse, geçmişin şartları içinde bir başka seçeneği bulunmuyordu. Yeni ortamda ise hastaneye müracaat ve ilaçla tedavi yolunun seçildiği görülmektedir. Hastane, sağlık merkezi, Araştırma hastanesinin faaliyetleri sonucu sağlıkla ilgili olan bir takım batıl inanışlar bırakılmış durumdadır. Kişi Allah'ın şafi ismine inanır. O'nun şifa veren olduğunu kabul eder. Bu beklenti şifa talebi ve dua yanında tıbbın gereği olanı yapar.

Baht açılması şeklindeki anlayışlar toplum görevini yapmadığı için kişi ferdi olarak çare arama yolu izlemektedir. Çevresindeki kimseler ona karşı sosyal görevlerini yapmadıkları müddetçe bunun bir müddet daha devam edeceği görülmektedir. Burada Allah'tan beklenen iyi şeyleri bir başkasından bekleme sorunu bulunmaktadır. Medet, imdat bekleme, hayırlı şeyleri isteme yalnız Allah'tan olacaktır. Varlıklardan bekleme şeklindeki beklentiler gerçekleşirse kişinin o varlığa olan inancı ve onun gücünü kabul etmesi Allah'a inancından daha ileri seviyeye varmaktadır. İstedikleri olmazsa inancı kötü olduğu için gerçekleşmediği şeklinde değerlendirmeler yapılmaktadır. Hayır ve şer konusunda sabır ve inanç sahibi kimse, sarsılma göstermez. İnanç gücünü korur.

Allah'tan beklenen bir takım sonuçların kuldan ve bazı varlıklardan beklenmesi sorun oluşturmakta, kişiyi çıkmaza götürmektedir. Bu durumda kişilerin inanç dünyası isteklerinin verilmemesine indirgenmesi kabul edilemez. İnancın korunmasının basit isteklerle ilişkili tutulması sakıncalı bir yaklaşımdır.

Kişi kendi yükümlülüğünü kabul etmek durumundadır. Yaptıklarına meşruiyet kazandırma, fiillerinin sorumluluğunu kendisi yüklenmeyip başka suçlular sebebiyle kötü şeyleri yaşadığı şeklindeki izah insanı sorumluluktan kurtaramayacaktır. Nefis muhasebesinin yapılması, kişinin oto kontrol yoluyla kendi hesaplarını gözden geçirmesi, hatalarını görmesi, objektif olmasını sağlayacaktır. Haliyle kişinin karşılaştığı vakaların izahı gereklidir. Bunların bir şekilde açıklığa kavuşturulması zorunluluğu vardır. Burada kişiler kendilerinin bizzat işlediği ve eylemi olan işler olarak vakaların gerçekleştiğini kabul etmeleri daha gerçekçi olmalarını sağlayacaktır. Suçun kişinin kendi dışından kaynaklanması sebeplerle ilişkilendirilmesi onu sorumluluktan kurtarmayacaktır. Hukuk önünde kişilerin sorumluluğunu yüklenmesinin tabii olduğu gibi ahirette Allah katında sorumluluk bulunmaktadır.

Hayatın iyi ve kötü halleri vardır. Bunlar birliktedir. Kişi olumlu ve olumsuzluklar karşısında sabır ve metanetini korumak, taşkınlık göstermemek, Allah'a olan inanç ve güvenini yitirmemek durumundadır. İslam kişinin tüm hayatını değerlendirmeye almakta, tüm söz ve fiillerinde meşru olanı yapma, gayri meşru olandan kaçınmayı öğütlemektedir. Uğurlu veya uğursuzluk şeklinde bir yaklaşım yerine helal-haram, sevap-günah, iyi-kötü ayırımı yapmak, iyi, hayır ve güzel olan işe yönelmek, şer ve batıl işlerden sakınmak esastır. Kişiler kendi akıl, irade, zeka ve kabiliyetlerini kullanarak hayır olanı tercih ederek, şer olandan uzak olacaklardır.

7- Kelamın Problemleri

7.1-Kelamın Sosyal İlişki Problemleri: Kelam ekollerinin birbirlerini suçlamada tehdit ve suçlama ifadeleri kullanmaları fazladır. Mutezile kendilerini tevhid ve adl ehli ve mezheplerini de bu ilkelere dayalı mezhep görürken diğerlerini "mezhebi amme" sıradan insanların, avamın, halkın mezhebi olarak adlandırmıştır.²⁴ Diğerlerinin onları suçlaması ise daha sert konumdur.

İslam'ın inançlarının aklı ve ilmi delillerle savunup doğruluğunu muhaliflere ispat etme yolu izlenecektir. Diğer taraftan İslam inançlarının ifade ve takrir edilmesi bekleniyordu. Meseleleri araştırma kesin neticelere varma, şek ve şüpheleri ortadan kaldırma esastır. "Son iki sene olmasaydı Ebu Hanife mahvolurdu" deyip Cafer-i Sadık'a intisap etmiş olduğu²⁵ şeklindeki rivayetler halka aktarılmakta, bunlar izah beklemektedir. Gerçekten tasavvufsuz kelam kişinin helak oluşu nedeni midir?

Aliyyu'l-Kari'nin Fıkhu'l-Ekber şerhi kelam aleyhindeki ifadeleri toplayıp aktardığı için mi her asırda çok sayıda basılmış ve her tarafa dağıtılmıştır. Akaiden kelama geçişte, nakli delil kısıtlaması ve aşırı yorumculuğu bir problemidir. Akide bir inançlar mecmuası iken, kelam bir ilim olmuştur. Ele alanlardan bir kısmı etkinliğini korurken, Tahavi gibi bir kesim sönük kalmıştır. Kelamın nakli delilleri

²⁴ Uludağ Süleyman, Taftazani, *Kelam İlmî ve İslam Akaidi, Şerhu'l-Akaid*, Dergah yay., İst, trs, s. 11

²⁵ Uludağ, a.g.e., s. 27

azami derecede bırakılarak aklileştirilmesi felsefileşmesi bu saha ile ilgili sorunlar arasındadır.

Kelami ekollerden yönetimle iyi ilişkisi bulunanlar varlığını her asırda sürdürürken, bunu yapamayanlar sönük kalmış, terkedilmiş ve unutulmuştur. Eşariliğin şöret bulması Nizamiye Medreselerini destekleyen yöneticilerle ilgilidir. Maturidilik aynı şeyi yapmadığı gibi sistemini geliştirme ve kelami düşünce için yeni ufuklar açma kudretini ve istidadını gösterememiştir.²⁶

Kelam Halk İlişkisi: Halk kendinin anlayabileceği dilden konuşulmasını istemektedir. Dinsel alanlar ve özellikle kelam halkın seviyesine inmediği, konularını kendi kavramlarını özel çerçevesi içinde kendi çevresinin anlayacağı dille sunduğu için halk seviyesinde değildir. Kelamın özelliği şüphelerin giderilmesinde yardımcı olmak, şekke düşmeyi önlemek, yakın derecesinde imana ulaşmak konusunda yönlendirme yapmaktır. Onun faaliyetleri sonucunda iman tüm problemlerden arınacak, insanlar batıl inançlardan uzaklaşacak, hak ve hakikate erişecektir.

Kelama halkın güven sorunu bulunmamalıdır. Güven ortamının oluşumu mütekellimin güven vermesiyle sağlanacaktır. İslam bilginleri peygamberin güvenilir olduğunu ve güven ortamı oluşturduğunu tespit etmiştir. Araştırma sonucu onun döneminden günümüze kadar geçen zaman biriminde varlığını sürdüren yanlışla doğru birbirinden ayrılabilir. Rasulullah canlı olarak aramızda değilse de, onunla ilgili tüm bilgiler en ince teferruatına kadar elde bulunmaktadır. Halk kelamın onu tanımına ve mütekellime güvenir.

7.2- Kelamın Belli Başlı Sorumluluk ve Sorunları

İnancın belirgin görünümü olan dindarlığın kutsala saygı şeklinde kendini göstermesi söz konusudur.²⁷ Din avam dini haline gelmiştir.²⁸ İnanç istismarı, kendi inanç ve kültür dünyasına düşman olanlar boş alanlar meydana getirip rahat etmeyi hedeflerler.²⁹

Çocuk merak ettiği Tanrı'yı yakından tanımak ister.³⁰ İnancın oluşumu ve zamanla Allah'ı sevmeye, dine karşı olan ilgisi, ibadetlere olan merakını geliştirme dua ve ibadetlerin değer kazanması önem arz eder. İnancın içeriğinin anlatılması gereklidir. Böylece kişilerin bu konularla ilgili merakı giderilmiş olacaktır. Dini inancın gelişmesi için kelamın katkıda bulunması gereklidir. Dini hazırlık ve arayış içindekilere kelam yardım etme durumundadır. Kişinin Allah'a inanmayla açık ve içten gelen ruhi ve manevi çağrısına katılmaya hazır olduğu yine kendisinin kişisel alışa hazır bekleyişinden hemen anlayabiliriz.³¹

İnanma ihtiyacına cevap verilmesi temel ihtiyacın giderilmesidir. Allah inancının temel ihtiyaçların doyurulmasında önemli rolü olduğu kabul edilmektedir.³² İnsan kendini Allah'a muhtaç hisseder. İnsanda Allah'a inanma isteği vardır. Bunun beslenmesi, ilginin uyandırılması, konuların daha iyi anlaşılmasına vasıta olmak

²⁶ Uludağ, a.g.e., s. 36

²⁷ Işık Emin, Gençliğin Ruhi ve Manevi Problemleri, İSAV, İst, s. 33

²⁸ Işık, a.g.e., s. 36

²⁹ Işık a.g.e., s. 40

³⁰ Yavuz Kerim, Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişimi, D.I.B. Ank., 1987, s. 69

³¹ Yavuz, a.g.e., s. 120

³² Yavuz, a.g.e., s. 130

kelamın görevidir. Kur'an yaratıklar üzerinde düşünerek yaratana bulmaya yönlendirir. Tabiata bakarak enfusi ve afaki delillerden hareketle inanmaya yönlendirme yapılmıştır.

Allah'ı derinliğine bilme ve anlamak temeldir. İnançlar üzerinde kötü düşünmeyen insanın dünyasında oluşan sorulara cevap verilmesi gerekmektedir. Kalp ve aklın kabul etmesi önem arz etmektedir. İnanca önem veren kimsenin Allah'ın ne, nasıl, nerede olduğu ve benzeri soruları kelam, keyfiyetinin ve zatının bilinemeyeceği izahını getirmektedir. İnsanlar yaratılışın ve insanların sonunun ne olduğunu merak etmektedirler. Bunlar cevap bekleyen sorulardan sadece bir kaçıdır.

İnsanlardan büyük bir kesim Allah'a inanmak istemektedir. İnanarak Allah'a yakalaşmak, bağlanmak, kulluk yapmak isteyenlere kelam yardımcı olmak durumundadır. Bu canlı isteğin pratiğe dökülmesi temayülü kelamın girişimlerine muhtaçtır. Allah'ı sevmek, O'nun emirlerini yapmak, yasaklarından kaçınmak isteyenlere destek vermek, Allah'tan yardım geleceği ümidinin telkini, Allah'ı arayanlara yol göstermek, Allah tasavvuruna doğru anlam kazandırmak zarureti vardır. İnsanların zihninde cami Allah'ın evidir. İnsanlar oraya girince, O'nun evine girmiş olurlar.³³

İnancı bulunmayan inkarcı, inkar ettiği şeyleri kendi içinde yok etme çabası vermektedir. Kişi kendi varlığını Allah'a borçlu hisseder. Başa gelen felaketler karşısında daha kötüsünün verilmediği için şükretmek gerektiği inancı vardır. Allah insanı korur fakat kurban, sadaka kulluklar dualar gereklidir. Allah kötülük etmez, mutlaka insanın kendisinden kaynaklanan problemler bulunmaktadır. Bu nedenle onun kendisini kontrol etmesi gerekmektedir.

Kelam Allah'ın varlığını tanımama, onu inkarın kastedildiği Tanrı tanımazlığa cevap üretme durumundadır. Koruyucu baba figürleri her yerde yaygın ve bunlar insanların inançlarında etkindir. Kelamın bunları izahta insanın korunma ihtiyacını göz önünde bulundurması zorunluluğu vardır. Bu yatırımlardaki güç ne kadardır. Bunların salahiyeti nedir. Ziyaret edenler muratlarına erdiklerini iddia etmektedirler. Bunun gerçeklik payı ne kadardır. Allah'ın gönderdiği peygamberin tebliğ ettiği dinle geleneksel din arasında ciddi anlamda farklılıklar bulunmaktadır. Kelam gerçek dini asli şekliyle savunduğu ve şüphelerin ortadan kalkması çabası verdiği kanaatindedir. Bu durumda halk inançlarının kelamın inanç bildirilerinden farklı oluşmasının nedeni ne olabilir? Burada bir yerlerde sorunun varlığı bir realitedir. Şayet kelam gerçek dini sundu ise yaşayan inançların kelamla bağdaşmamasının izahı nedir?

Kelamda manevi bir boşluk bulunmaktadır. Zira o sürekli akıldan bahsederken, kalp, gönül ve yüreğe önem vermediği suçlaması yapılmaktadır. İç dünya samimiyet, imanın kabul ediliş şartı olabilecek takva, vera, ittika, zühd, Allah'dan severek sakınma gibi konuları almadığı için bu yönden boşluk oluşmaktadır. Kelam bu alana cevap verme durumundadır. Sadece dille söylenen ve kişiyi mümin yapan sözler değil, onun gönlüne yansımaları önemlidir. İnsanların din ve inançlardan soğuduğu, uzaklaştığı bazen nefret ettiği zamanlarda kelami cedel ihtilaflarla, mezhep çekişmeleriyle insanları dine ısıtma, onlarda inanç problemlerini çözme

³³ Yavuz. a.g.e., s. 258

sorunlarına ikna edici çözüm üretme, zihinlerinde oluşan sorunlara cevap verme imkanı bulunacak mıdır? kelimeler farklı ekollerin birbirini kabul etmez görüşlerini aktarma yerine, insan tabiatı, fıtratı, meyil ve temayülleriyle uyum sağlayan, onun gönlünde etki bırakan, tesiri kalıcı, içten olabilen çözüm bulmak durumundadır. Geleneklerin hakim olduğu din değil, dinin hakim olduğu gelenekler yaygınlaşmazsa, din ve inançların bozulmaya gideceğinden korkulur.

İnsan özgürlüğü din tarafından bir çok şekliyle verilmiştir. Bunun yanında helal-haram belirlemesiyle kişilerin davranışlarına kısıtlama getirilmiş, helallerle yetinmesi, haramlardan ve günah işlerden sakınması istenmiştir. İnsanın günah işlemesi durumunda da yine onun lehine olan tövbe ve istiğfar, pişmanlık mekanizması konulmuştur. Bu yolla yanlışlıklar yapan kimsenin yolunu düzelterek istikamete gelmesi sağlanmıştır. Dini kabul etmek, insan hürriyetine ve onun bütünlüğüne zarar vermemekte, bilakis onu takviye etmektedir. İnsan kendi değerlerini belirleme çabası vermektedir. Bunda bir temel hareket noktasının bulunması gerekmektedir. O da dinin belirledikleridir.

İnancın ve bir yerde Allah'ın insan hayatında ki yeri nedir? insan buna ne derece ihtiyaç duymaktadır.? Tarım toplumları kar ve yağmur yağması, dolu yağmaması, fırtına olmaması, mahsulün iyi yetişmesi, bolluk ve bereketin yaygınlaşması için yaptığı dualarında Allah'a iltica eder, devamlı tabiatla karşı karşıyadır. Allah'tan dilekleri vardır. Korunma ve sahip olduğu şeylerin himayesi için Allah'a yönelir. Kendini ona yakın hisseder. Onunla ilişkiye geçer, yalvarışları buna örnektir.

Sanayi toplumunda ise tarım toplumu için geçerli olan hususlar geçerli görülmemektedir. Bu durumda teknik alanda çalışan ve tabiatla fazla ilgisi olmayanların Allah ile ilişkisi için daha fazla motifler bulunmamaktadır. Kendisi ve çevresinin sağlığının korunması, sahip olduklarının himayesi huzur ve saadeti elde etme arzusu bunlardan sadece bir kağıdır.

İnsanların inandıkları hususta yeterli delile sahip olmaması, ispat yöntemlerinin yetersizliği, şüphelerin giderilememesi, insan zihninde oluşan sorulara gerekli ve geçerli cevabın verilememesi, kelamın önemli sorunlarındanır.

Yaşanan hayatta pek çok şer ve kötülük hakim olmaktadır. Bunları din kişilerin hayatta denendikleri, bunun sonucu olarak yaygın olan bu kötülükleri yapmamaları gerektiği, aksi halde sınavı kaybedeceklerini bildirir. Sürekli denenene insan her olay karşısında Allah'ın onu imtihan ettiği düşüncesinden hareket edecektir. İnsan ise bu sınavlarda devamlı başarılı olmaya çağrılırken kaybettiği de olmaktadır. Toplumlar da iyilikler ve kötülükler bulunmaktadır. Bunlardan hangisinin fazla olduğu tartışma konusudur. Hayat tabii seyrinde devam etmektedir. Bunalım içindeki insanların düşünce ve inanç sorunlarına kelam cevap vermezse, bunlar inançlarını bırakma ve inançsızlıkla karşı karşıyadırlar.

İnsan özgürlüğü dinden uzak çevrelerce inanmamayı, Allah'ı, ahireti inkarı da içermektedir. Özgürlüğü bu denli inkarcılık olarak algılamak mümkün değildir. Allah'ı inkarda genelde görünmediği, yeterli delille varlığının isbat edilemediği fikri ileri sürülmektedir. Halbuki kesin delille veya Allah görülerek varlığı müşahade edilse, imtihanın anlamı kalmaz, kişiye düşünme ve seçenek yapma imkanı bırakılmaz. Tek tip insan sistemi ortaya çıkar. Din bunu kabul etmemektedir.

7.3- Kelamın İç Bünyesinden Kaynaklanan Problemler: Bir ilmin kendini diğer tüm ilimlerden üstün görmesi, diğer alanlarında kendini savunması veya üstün görmesi hakkını verir. Konu itibarıyla "her mevcut olan şey"³⁴ belirlemesinin yapılması ciddi sorunlar yaratır. Zira benim mevzuum her şeydir iddiası izahında zorluklar bulunan bir düşüncedir. Kelam hakkı aramak, batıldan uzaklaşmak gayesini program olarak almışsa, bunun genelde gerçekleştiğini söylemek doğru olmasa gerektir. Taklitten kurtulup tahkiki iman düşüncesinin yaygın hale geldiği de söylenemez. Bilgide kalplerin yakın seviyesine geldiği, insanların irşat olduğu, inkarın ve dalaletin azaldığı, şüphelerin giderildiği söylenemez.

Kelam tarihi ise geçmişe övgüler, eski şahsiyetlere methiyelerle meşguldür. Geçmişin eleştirilmesi ise alışılmamış, tahammülü zor işlerdir. Hz. Peygamberin tebliğ (Maide/67) ve tebyin (Nahl:19/44) görevlerini yaptığı bilinmektedir. Ondan sonraki dönem ise geniş çapta itikadi problemler içermektedir. İslam'ın Arap Yarımadasında kaldığı dönem problemlerin az olduğu veya problemsiz dönem, Arap olmayanların İslam'a girmesiyle birlikte İslam'ın içinden çıkılmaz sorunlarla karşı karşıya geldiği suçlamaları bulunmaktadır. Diğer din, inanç, felsefe akımları ile karşılaşınca İslam'da yoğun sorunlar başlamışsa, bu İslam'ın iç sorunu olup, Müslümanların çözüm üretmesi beklenen hususlardır. Yeni İslam'a giren kimselerin gerçek mümin olmayıp art niyetli oldukları için sorunların yaşandığı ileri sürülmektedir. Halbuki Hz. Peygamber döneminde de bu türden kimseler yaşamış, fakat yoğun şekilde etkin olamamışlardır. Her toplumda o türden kimseler bulunmaktadır. Geçmiş ümmetlerde aynı sorunu yaşamıştır. Nifak yayıldığı için tevhid zayıflamışsa, tevhidi savunmaların bunu iyi yapamadıkları sonucuna varılır. Akide saflığını yitirmişse bu sorun inananlarındır. Bazen de Emeviler'in iktidar hırsı sebebiyle kelami sorunların yaşandığı düşünülmektedir. "Taraftar bulan yeni görüşlerin sahipleri kendi fikirlerini yaymak maksadıyla "Kelam" adı altında bir ilmin tedvinine giriştiler"³⁵ görüşünden hareketle kelam bidat ehlinin faaliyetlerini yaymak için kurulmuşsa, hala bu yapı sürdürülmek durumunda mıdır? sorusu akla gelmektedir. Büyük günah problemi kelamın en çok üzerinde durduğu konulardan olmuş, günahlar hiçbir zaman azalmamış, türünde ve işleyenlerin sayısında artma olmuştur. İman-amel ilişkisinde imanın tam amelin samimi yapılmasına kelamın önemli katkısının olduğunu söylemek zordur. İslam fikir tarihinde Mutezile gibi bir takım fırkalar zayıflamışsa, bunun nedeni kelami ekollerin birbirini yıpratma ve kendinin dışındakilere hücum mantığı bulunmaktadır. Hür irade anlayışı değil, mezhebin liderinin iradesi hakim olmuştur. Adalet prensibi yerine mezhep önderinin prensipleri geçerlidir. Kulların fiillerinin yaratılmışlığı veya kendilerinin işlediğinden çok Kur'an'ın mahluk olup olmadığı yönetimin isteği doğrultusunda tartışılmıştır. Kişilerin iyiliğe yönlendirilmesi bir tarafa bırakılmış, kelamcı kendisi iyilik yapmayı ve iyiliğin yaygın hale gelmesini programına alma yerine, husun ve kubuh akılla mı dinle mi belirlenir? mücadelesi verilmiş, içinden çıkılmaz tartışmalara geçilmiş, akılla iyi ve kötüyü bulma düşüncesi iyi karşılanmamıştır.

Kelamda tatmin ve ikna mekanizması yeterince işletilmiş olsaydı, inançla ilgili pek çok tereddütler ortadan kalkardı. Felsefeyle kelami esasları kaynaştırma

³⁴ Tunç Cihat, *Kelam (Sistematik)*, Kayseri, 1997, s. 5

³⁵ Tunç, a.g.e., s. 8-9

yolunun izlenmesinin ardından oluşan muhalefet süregelmiştir. Hadisçi, Selef ve Selefiler'in yoğunluğunu oluşturduğu muhalefete ikna edici cevap verilebilmiş değildir. Kelam kitaplarının özellikle baş tarafında yer alan kelam aleyhindeki ifadeler de yeterince çözüme kavuşturulmamıştır. Böylece kelam kendi içinde çelişkiye düşmüş, önce kendisini kınamış, sonra da soğuk kanlılıkla konularını açıklamıştır. Mutekellim, zındıklık, bidat ehli olma, hevasına uyma ve benzeri suçlamaları cevaplandırmak durumundadır.

Muhaliif kelam ekollerinin varlığına ve görüşlerine tahammül etme zorunludur. Kelami ekollerin birbirine yaklaşımının olumlu olduğu, ilişkilerin iyiye gittiği söylenemediği gibi, birinin diğerini yok etme girişimleri olmuştur.

Mutezile muhaliflerini kendi açılarından suçlarken, Selef alimleri de "gerek İslam akaidini açıklamak ve gerekse halkın inancını bid'at cereyanlarından korumak için ilm-i tevhide dair eserlerini yazarlardı"³⁶ "Mutezile'nin görüşlerini reddetmek ve ehl-i bid'atın fikirlerinin yayılmasını önlemek için İslam akaidini akıl kaideleri ile desteklemek ihtiyacını duymuşlardır. Bu girişimiyle kelam inkarcılığı önleme görevini ihmal etmiş, bir başka fırkayı sapık akım olarak görüp onun yayılmasını önleme çalışması yapmıştır. İmanın taklitten tahkik ve iykan mertebesine çıkarılması faaliyeti yerine mezhepler arası çatışma şekline dönüşmüş, imansızlığa karşı faaliyet zayıflamıştır. Nitekim "Eş'ari ömrünün kalan 24 yılını ehl-i Sünnet mezhebini açıklayıp müdafaa etmekle ve ehl-i bidatı özellikle Mutezile'yi reddetmekle geçirmiştir."³⁷

Üstünlük Problemi: Kelam Rasulullah'dan sonra insanların en üstününün kim olduğu konusunu kendisine mesele olarak almış, pratikte bir mezhebin diğerine (Sünniliğin Şia'ya) karşı savunmasından ibaret olan konu, kelamın temel problemlerinden olmuştur. Rasulullah'ın ashabından cennetliklerin isimleri veya onların üstünlükteki sırası bu konudaki mezhepler arasındaki kısır çekişmeler, faydasız tartışmalar günümüz insanını ilgilendirmemektedir. Pratikte ona hiçbir katkısı ve getirisi de bulunmamaktadır. Hepsisi de ilahi huzura gitmiş bu insanlar hakkında, genel bir saygının varlığı realitedir. Fakat İslam'ı kabul eden bir kimseye inanç telkini ve iman esaslarının izahı yapılırken, bunların belirlenmesi İslam'a olan temayülün aleyhine olacaktır. Zira insanların üstünlük derecesi ile ilgili bilgi Allah'a mahsustur. Bunların kelamda tartışılmasının mümine kazandıracağı bir fayda da bulunmamakta, İslam'ı anlatacak olan kimseye olduğu kadar yeni kabullenene de zorluk çıkarmak kabilinden fazladan bir istek durumundadır.

"Kelam en şerefli bir ilimdir. Zira şer'i hükümlerin esası ve dini ilimlerin başı odur. Gayesi ise hem dünya hem de ahiret saadetine nail olmaktır"³⁸ tezi sürekli işlenmiştir.

Kelamın Temel Problemleri: İnanç problemlerini iki ana grupta toplamak mümkündür. Bunlardan ilki kelam ilminin kendi iç bünyesi ile ilgilidir. Zira ele alıp tartıştığı pek çok problemin pratikte uygulanır yönü bulunmamaktadır. Örneğin Hz. Peygamberi son peygamber kabul edip inandıktan sonra, peygamberlerin erkeklerden gönderildiği kadından peygamber gönderilip gönderilmeyeceğini tartışmanın hiçbir

³⁶ Tunç, a.g.e., s. 47

³⁷ Tunç, a.g.e., s. 12

³⁸ Bağçeci Muhittin, *Kelam İlmine Giriş*, Kayseri, 2000, s. 8-9, Uludağ, a.g.e., s. 100

anlamı yoktur. Konuların pek çoğu ya son bulmuştur, örneğin vahiy, yada ahirette gerçekleşecektir. Yaşanan hayatta karşılaşılabilecek türden hadiseler değildir. Pratikte geçerli görünen velilerin kerameti konusu bulunmaktadır. O da her ne kadar kelim kaynaklarında yer almış ise de, tasavvufun ilgi alanı olmuş, kelim pratikte veli yetiştirme ve kerametlerini takdim programı yapmamıştır.

Bu alan çok iddialı olarak tüm inanç dünyasını hatta her şeyi kendisine konu almıştır. Bu bünyede dinin takdimi inançların başkalarına tebliği, beyanı inandırıcı olma, telkininin istenen seviyede yapılması sorunlarına cevap üretilmesini üstlenmiştir. Dinin savunması yapılacak, her dönemde insanların inancında oluşan tereddütler giderilecektir. Akılın veya naklin ilk sırayı alması değil, insan zihninde ortaya çıkan şüphelerin ve inançsızlığın giderilmesi önemlidir.³⁹ Kelami ekoller muhalif ekolü eleştirme, kendi fikrini doğrulama, muhalifi din dışı görme delillerini yetersiz bulma ve tekfir problemi sürekli yaşanmıştır. Dinin tebliğinde yöntem sorunu yeterince işlenmemiş, iç eleştiriye ağırlık verilirken, dışa karşı savunma ve tanıtım yeterince yapılamamıştır. Dışta din hakkındaki bilgi noksanlığının veya yanlış bilgilendirmelerin giderilmesine önem verilmemiştir. Toplumda mevcudu bulunmayan Sufestaiye ve Brahmanlara cevap konusu gereğinden daha fazla işlendiği halde, diğer muhaliflere ve dinlere gereğince yer verilmemiştir. Savunma mekanizması içinde muhalif görüşler gereğinden daha fazla açıklanmış, tasvir ve tanıtımı tam yapılmış, buna verilen cevapların ise yeterli olmaması veya iyi anlaşılabilmesi problemi, tazeliğini sürekli korumuştur.

Kelamin iç çekişmeleri sadece muhalif dinlere karşı değil, İslam'ın kendi içinde farklı fırkalara karşı olmakla kalmamış, aynı mezhebin farklı düşünce ve görünüşleri arasında da sert konum arz etmiştir. Bu durum dışa karşı gereken ihtimamı gösterememe sonucuna götürmüştür. Dışa açılım yerine, içe kapalı, kendi fırkaları ile sürekli sorun yaşayan bir alan olagelmıştır. Farklı görüşlerin bulunması tabiidir. Özellikle baba oğul (Ebu Ali-Ebu Haşim), hoca öğrenci (Hasan Basri-Vasıl Bin Ata, Eş'ari-Ebu Ali) ihtilafı sonucunda farklı ekollerin oluşması tabii görülür. Eleştiri konusu ise muhalefetteki acımasızlık ve aşırılıktır. Sorunlar konusunda sürekli dışı suçlama yapılmış, Ehl-i kitaptan taşınarak gelen problemler olarak görülmüştür. İslam öncesi problemlerin Müslüman olmayan kesim tarafından İslam'a taşındığı görüşü ileri sürülmüştür. Dıştan gelen konulardan sürekli korku ve şüphe gündemde kalmış, bu korkular bir türlü atılmamıştır. İnsanlığın bazı inanç sorunları İslam öncesi tartışılmışsa, yeni dinden buna çözüm beklentileri olmuştur. İslam ise kendisine ulaştırılan bu inanç sorunlarını tek cevapta değil, farklı kelami ekollerin görüşleri olarak ortaya koymuştur. Böylece aynı sorunlar İslam'ın gelmesi sonrasında da sorun olarak kalmıştır. Sorunların iç veya dış kökenli olması değil, insanlara yeterli cevabın verilerek çözüm üretilmesi önem arz etmektedir. Kelamin sorunları aynı zamanda inananların sorunu olarak görülmektedir.

İslam'a girenler daha önceki dinlerini veya inançsızlıklarını bırakarak girmişlerdir. Bununla birlikte İslam'la bağdaşmayan inanç ve davranışlar bırakılmıştır. Bu arada medeniyet değişimi söz konusu olmuş, bir medeniyetin bırakılıp diğerine geçişte, eskinin bazı tesirleri varlığını korumuştur. Kelim

³⁹ Yüksel Emrullah, *Kelam Dersleri İlahiyat ve Nübüvvat*, Erzurum, 1980, s. 40, Yazıcıoğlu Sait, *Kelam Ders Notları*, Ankara, 1990, s. 53

geleceği sadece ahirette görmüş, günlük kısır döngülerden kurtulamamış, geleceğe kapı aralayamamıştır.

Mevcut haliyle İslam itikadi mezhepleri arasındaki sert konum devam etmektedir. Birbirlerine karşı tekfir yöntemi uygulayan bu ekoller arasındaki birinden diğerine geçiş, din değiştirmek derecesinde zor görülmektedir. Aralarındaki ihtilafın bir kısmı ise mesh üzerine mesh, nebiz, teravîh namazı vb. kelamı ilgilendirmeyen ve salt fıkhi olan konulardır. Böylece fıkhi konu itikad meselesi yapılarak kelama alınmış, ortaya çıkan ayrılık inanç problemi olarak algılanmış, konu fıkhi ihtilaf olmaktan öte, temel inanç farklılığı olarak görülmüştür. Halbuki aynı konu fıkhta aynı sertlik yanlısı tutumla ele alınmamaktadır.

Tevhit, nübüvvet ve ahiret gibi temel kelami meseleler halk tarafından kabul görmüş, ilahi sıfatların teferruatı, ahiretin mahiyeti gibi konuları detay olarak algılamış, ilgi göstermemiştir. "Bu ve benzeri hususları müslümanların nasıl anladıkları ve bu hususlardaki çok değişik açıklamaları İslam akidesinin köküne ve özüne dahil değildir."⁴⁰ "Ehli Sünnet fakihleri ve kelimcilerinin çoğunluğu dine ait olduğu zaruri olarak bilinen şeylerin dışında itikadi ihtilaflar yüzünden fırkaların tekfir olunamayacağı hususunda ittifak halindedirler."⁴¹ Sözü realitede yaygın görülmemektedir.

"Kelam ilmi kesin deliller ileri sürerek şüpheleri yok etmek suretiyle İslam akidesinin esaslarını ilim ışığı altında tetkik edip araştıran ve sonra da müdafaa eden bir ilim değil midir?"⁴² Asılların kökleştirip katılaştırdığı batıl inançların ve cemiyet nazarında meşruiyet kazanmış sapık ve zararlı alışkanlıkların bertaraf edilerek yerine doğru, güzel ve faydalı olanların ikamesi, içtimai bünyenin yeniden inşa edilmesi demektir.⁴³ İslam'ın bunu ilk dönemde gerçekleştirdiği gibi tekrar gerçekleştirmesi ümidi vardır.

İslam'ın belirlediği inanç esasları kabul edilmesi istenen prensiplerdir. Bunlar üzerinde kelam yapan mütekellimler dine girecek olanları bu temel prensiplere çağırma yerine, kendi ekollerinin kurallarını benimsemeye çağırma, dine gireni aynı zamanda belirli itikadi ekole girmeye çağırma problemi, ilk dönem İslam'ı ile en büyük farklılık olarak görülmektedir.

İlk insanla beraber inanç dünyası onun düşüncesinde yer etmiştir. İnançta sapmaların önlenmesi için peygamberler gönderilmiş bu yolla düşülmesi muhtemel hataların önüne geçilmiştir. Tüm çabalara rağmen inançta sapmalar olmuş, yanlış inançların yaygınlaşması önlenememiştir. İncanın insanın temel ihtiyacı olduğu bir realitedir. Kelamcı bunun şuurundadır. İnanılması gereken hususların belirlenmesi ve kabulü gereklidir. İnançları Yüce Yaratıcının belirlemesi ve kutsal kitaplarda indirmesiyle bilinmektedir. Bunların dışındakiler esas değildir.

7.4-İncanın Tezahürleri: İnanç kişilerin iç dünyalarında saklı olması hasebiyle kişi ile Allah arasında gerçekleşmektedir. Din inanmanın açık, net, sahih, arınmış ve doğru olmasını ister, yakın derecesine ulaşması hedeflenir. Şüphelerden arındırılması, her hangi bir tereddüt bulunmaksızın inanılması gereken hususlara

⁴⁰ Fiğlalı Ethem Ruhi, *Çağımızda İtikadi İslam Mezhepleri*, Konya, 1991, s. 21

⁴¹ Fiğlalı, a.g.e.v.y., Fiğlah, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, Ankara, 1991, s. XXV

⁴² Tunç Cihat, *Kelam (Sistematik)*, Kayseri, 1997, s. 2

⁴³ Tunç, a.g.e., s. 4

inanmak dinin gereğidir. Din taklidi değil, tahkiki imanı istemektedir. Bunun gerçekleşmesi için de müminin inandığı hususlar hakkında kesin bilgiye sahip olması gerekmekte, delile dayalı iman istenmektedir. Her mümin kendi imkanları dahilinde delile sahip olabilmekte ve inancını koruyabilmektedir.

Kelam inancı delillendirme, savunma, koruma gibi önemli işleri üstlenmiştir. İnancı ilgilendiren meselelerde kesin delillerin ortaya konması ve halkın bu delillerin ışığında bilgilendirilmesi gerekmektedir. İnsanlar genelde pratik fayda beklemektedir. Zulüm karşısında adil olan Allah'ın bunu önlemesi mazlumların arzusudur. Kötülük görmüş insanların mutlak iyi olan Allah'tan gelecek yardımı ümit etmeleri tabii haklarıdır. Şerrin durdurulması, kötülüğün önlenmesi, iyiliğin genel geçerli olması herkesin temennisidir. Fakat haksızlığa uğrayan insanın beklentileri ise çok daha fazladır. Kendisini mutlak kadir, mutlak adil, mutlak iyi, gücü her şeye yeten olarak tanıtan Allah'tan insanların beklentileri, bir nebze olsun iyi yönün görülmesi ile ilgilidir. Bunu uzun müddet göremeyen insanda bir yıkım ve inançta sarsılma olmaktadır. Bu kişilerin ikna edici yöntemlerle cevaplandırılması gerekmektedir.

Kelami yöntem devamlı sabır, tahammül, tevekkül, Allah vekil, kanaat, hale şükür telkini yapmakta, ahirette mükafat, adalet ve iyiliğin gerçekleşeceğini belirtmektedir. Fakat bunlar her zaman tatmin edici olamamaktadır. Kelam uzun vadeli vaatlerle teselli etmekte, özellikle ahiret inancı sunarak insanların hukukunu ahirette alacağını, gerçek adaletin orada gerçekleşeceğini vaad etmektedir. Bunun anlamı, mazlumun, kötülük görmüş, haksızlığa uğramış insanın, zalimler karşısında dünya hayatındaki konumunun zillet içinde geçeceği düşüncesidir. Böylece kelam zalimin zulmüne ses çıkarmazken, mazluma sürekli ahiret telkini yapmaktadır. Bu durum her zaman ikna edici olamamaktadır.

Kelam inançsızın sorunlarına eğilmek durumundadır. Onun iç dünyasında yaşadığı sitresi kendine problem edinmekle yükümlüdür. İnanmışların kendi içinde düştüğü mezhep kavgalarının, çekişmelerin çözümü için faaliyet gösterme yerine, inancında ciddi anlamda sorunu bulunan kimsenin problemine eğilmek, inananın teferuatla ilgili çekişmelerine çözüm aramaktan çok daha yararlı olabilir.

Maddileşen, dünyevileşen hayat ortamında kelam maddileşmiş ve olabildiğince dünyevileşmiştir. Özellikle imamet gibi çekişmeli problemi kendine konu almış, bu meseleyi alarak daha da dünyevileşmiş, ayrıca bunları diğer şerefli ve kutsal saydığı konularıyla birlikte ele alarak tamamına üstünlük ve kutsallık kazandırma eğilimine girmiştir. Günümüzde ise bunların inanç konularıyla bağlantılı sunulmasında sorun yaşanmaktadır.

Allah inancı ciddi manada erozyon yaşamaktadır. Başa kötü iş gelince sorumluluğu başkasına atmakla kişi Allah'la problemini çözemiyor. Rızık konusunda Allah'a güvenle beraber endişeler bulunmaktadır. Allah'ın rezzak olduğuna, kimsenin rızıkını başkasının yiyemeyeceğine inanan kimse, vurgunlar karşısında şoktadır. Kur'an'la ne kadar muhatap olduğumuz bir sorundur. Hesaba çekileceğini düşünen, getiri ve götürüsünü düşünür. İhlaller yapmaz, fakat ihlalin varlığı bir realitedir. Bu nedenle sıkıntı çekilmektedir. Peygamberler yeteri kadar ve gerçek kişilikleriyle tanınmamakta, tanıtanlar mucizevi yönü ağırlıklı olarak sunulmaktadır. Kur'an'ın tanıtıldığı şekliyle tanıma önem arz eder.

İslami kesimde çözülme ve erime gözden, kaçmayacak şekildedir. Duyarlılık azalması, hayattaki olguların, iman sırasının değişmesi, bireysel hazlar ve maddenin daha önde tutulması, evrensel bir yaşam tarzı olan İslam'ın çoğu zaman yeterli olmadığı kanaati yaygındır. Kadın erkek ilişkisi, kişi ile dünyalık maddiyat ilişkisi, kişinin kendisiyle ilişkisi, dürüstlüğü kendisinde gerçekleştirememesi problemlere sebep olmaktadır. Çevrenin baskısının düzenleyici olduğu, aksi halde kişi kendini hür ve özgür hissedince sapmaların daha fazla olacağı tespit edilmektedir. İnsanların olaylara yaklaşımı ve sosyal baskı iyiye yorumlanır. Bastırılmış duyguların yoğunluğu vardır. "Arkadaşını söyle sana kim olduğunu söyleyeyim" sözü manidardır. Geçmişte Allah rasulünün çevresindekiler onunla beraberliğin ve arkadaşlarının ortamında öyle oldular, küfür içinde böyle olamazlardı.

Ölümü devamlı kendinden uzak görme kişiyi rahatlatıyor. Bazen değerleri de ayak altına almaya sebep oluyor. Sorumluluklarını göz ardı etme başlıyor. Yaşanan ortamın insanı dini duyarlılıktan ve inançlarından taviz vermeye sevk ettiği bir realitedir. Önce dinin ameli yönü terk edilmekte, zamanla bu yapılar meşru görülmeye başlanmakta sonuçta duyarlılık yitirilmektedir.

Günümüz inanç problemlerinin en belirgin yönü inançla ilgili problemi olanların bunu net olarak ifade edemeyişlerinden kaynaklanmaktadır. Açıklanamayan sorunlar sorun olarak kalmakta, çözüm üretme girişimi yetersiz olmaktadır. Önce problemlerin tespiti gerekmektedir. İnanan insanın inancını koruması ve inandığı şekilde yaşaması, imanını güçlendirmesi hedefleri vardır. Aynı ortamda inancı ciddiye almayan, dini konuları alay konusu edinen, gülünecek mesele olarak görenler vardır. Bir kısım kimseler ise dinin gündeme gelmesinden rahatsızlık duymakta, dini kendi gündemine almamakta, dine karşı nötr bir tavır içine girmektedir. Bu tavırlar karşısında inanan insanın konumunun zorluğu açıktır. Din baskı, zorlama vb. olmaksızın kişilerin kendi kararları ve arzularıyla kabul edilmeyi istemektedir.

7.5-İnancın Sorunları: Din sağlam inançlar belirlemiştir. Zamanla bunlara yanlış sızması olasılığı bulunmaktadır. Bu da ancak dinin metinlerinde belirlenenlerle karşılaştırılarak bulunabilmektedir. Bu sızmalar diğer din, medeniyet ve felsefi anlayışlardan olabilmektedir. Bazen bir mezhep diğer mezhebe sızarak varlığını koruyabilmiş, yok edilmekten bu yolla kurtulmuştur. Yalıtılmış bir inanç tespiti kolay görülmemektedir. Zira insan yaşadığı ortamın kültüründen etkilenmektedir. Dinde aklar ve kararlar olarak yanlış ve doğru inanç belirlemesi yapılmaktadır. Bir ekol kendi inanç anlayışını ak diğerlerini kara kabul etmektedir. Halbuki böyle değil de, ortalarda renkler de olabileceği düşüncesi daha ılımlı bir yaklaşım olup, katılık değil itidal sürekli kabul görmüştür.

Geçmiş açısından ölümlerle uğraşmak, onları fazla rahatsız etmek dinin istekleri arasında olmasa gerektir. Halbuki kelam ya bir kesime aşırı eleştiri diğerlerini yüceltmek, yada kimin daha üstün konumda olduğunu tespit çabasına geniş yer ve zaman ayırmıştır. Geçmişin aşırı eleştirisi veya kutsanması, şahsiyetlerinin ve olaylarının sürekli canlı tutulması geleceğe bakmaya bir yerde fırsat bırakmamaktadır. Ölümlerle ilgilenme yerine dirilere önem verilseydi inanç bu derece ilgisiz kalmayacak, tazeliğini koruyacaktı. İnançla ve inananla ilgilenmek kelamın ilgi alanıdır. İnançlar ilgi istemektedir. İzaha muhtaçtır. Zamanla kendi

içinde değişmekte, taklit tahkiye, zayıf kuvvetliye veya tam tersi olarak farklılaşma göstermektedir.

Din rol istememektedir. Buna ihtiyacı da yoktur. İsteyen kabullenir, istemeyen başka tercihlerde bulunur. Rol yapma değil, içten olma makbul tutumdur. Gerçek olarak inanç uygulaması da budur. Din rol yapılacak saha değildir. İnançlı rolü almış insanları din şiddetle kınamakta, kişilerin gerçek veçheleriyle ortaya çıkmalarını istemektedir. Ayrıca inançlı rolü almak ve o role girmek kişilere uzun vadeli bir çıkar da sağlamayacaktır. İnançlar hayatın içine girmekle inanana mümin vasfı kazandırır.

Mümin kendini tanıtmak durumundadır. Başkasının onu tanımlamasına gerek olmaz. Çünkü inancı yaşayan kişilerdir. Onu yaşıyor gibi yapmak sürekli sorun oluşturur. Mümin olduğunu zannetmek geçici bir tesellidir. İnancı yaşama olanağının olmaması başlı başına bir sorundur. Maddileşen dünyada inancın yeri bulunmamakta veya nadiren ihtiyaç duyulmaktadır. İnançtan kaçanlar onun getireceği sorumlulukları yapamama veya toplumun kendilerini dışlamasından, tahkirinden çekinmekte, inanmış insanın onurlu bir yerde durmamasının ezikliğini hissetmektedir.

İnanmış insan bu günün probleminin çözümünü beklemektedir. Kelam bu güne ait çözüm üretmekle yükümlüdür. Kelamın kendi iç çekişmeleriyle meşgul olması, bunda aşırı gitmesi, bir ekol mensubunun başka ekollerin hiç doğruluk payının bulunmadığını düşünmesi, kelamın hedefleriyle bağdaşmamaktadır. Gerçekte din tek tip insan mı istemektedir. Başkalarının doğruluk ihtimali bulunmamakta mıdır? Kalbe inmek, kişilerin gerçek kimliğini görmek, neyin temsilcisi olduklarını belirleme imkanı bulunmamaktadır. Görülenle yetinmek durumundayız. Bu da fertleri birbirinden uzaklaştırıcı ve soğutucu konumdadır. Zira din ayrı bir yerde, kişilerin sergiledikleri ise başka yerlerde durmaktadır.

Dünyaya farklı açılardan bakmak gerekmektedir. Sonuçta çarpıcı inançlarla karşılaşmak imkanı doğmaktadır. Alışılmış din anlatımı usandırıcıdır. Alışılmamış şekilde anlatmak kişilerin inancın cazibe etkisine çekmek gerekmektedir. Mezhep kişiyi sınırlı çevrede tutmaktadır. Diğer mezheplerle iletişimsizlik ve kendi mezhebinden de yozlaşma görülmektedir. İlişkilerde mezhebin kendi duyarlılığı ve içeriğin irdelenmesi, kuralların belirlenmesinde insanın inanç dünyası anlatılırken, tarihi, coğrafyası ve insanın ayaklarının durduğu yer önemlidir. Bireyden öte toplumsalı incelemek, bireyin hangi ortamlarda nelerden ve kimlerden etkilendiği önem arz eder. Bu açıdan bakınca iyi ve kötü, bakana ve ekole göre ayrı tespit edilebilmektedir. Bundan dolayı şartlanmalar ve etkilenmeler hesaba katılır. Geçmişe bakıldığında, orda nelerin olduğunu anlamak, indi inançlar uğruna yaşanan korkunç katliamları okuduğumuzda bunların gerçekleştiğine inanmak durumundayız. Benzer hatalar düzeltilmezse, tarih yansıma gösterir. Ayrı mezheplerin insanların birbirlerini kırmaları görünen realitedir. Objektif olmak, mazlumu da zalimi de anlamaya çalışarak bakmak kelamın görevidir.

Kimse doğuştan günahlı değildir, bozuk yoktur. İnançlar insanı yönlendirme durumundadır. Aksi halde bozulmalar olmaktadır. Kişilerde ki ruhi derinliği görmek, bunda titizlik göstermek çok şeyler kazandıracaktır. Kişiler sorular sorabilmektedir. Din o soruları sormayı yasaklasa da bunlar realitedir. Neden, niçin

vb. sorularını sorabilmek herkesin hakkıysa, buna cevap üretmek zorunludur. Herkesin haklı olduğu bir inanç dünyası düşündüğümüzde bir trajedidir. İnsanlara insan olarak bakınca trajedinin öğeleri görülür. Olayların yaşanmış olması inanılmaz şok yaşanır. Sarsıntı geçirilir. Olayları belli bir yere, insanları inanç kökenlerine oturtmak gereklidir. İletişimsizlik sorunu sürekli yaşanmış, birbirleriyle ilişkilerde aile sıcaklığında olanlar önem arz etmiştir.

Şiir ve hitabet kullanılarak sözün büyüünden yararlanma olmuştur. Sezilemeyen incelikleri tespit edebilmek, karşı tarafın ruhunu irdelemek anlamak gereklidir. İnsanların dünyasını derinlemesine bilmek, olayların altında ezilenleri bulmak, küçük ayrıntıları tespit etmek içtenliği, akışı yakalayabilmek gereklidir.

Kelami ekoller arasında salt ilişkiler yitirilmiş olunca, yeni arayış içine girmek gerekmektedir. Sözcükler ekollerin anlayış çerçevesi içinde farklı yerlerde farklı anlamlarda kullanılmaktadır. Bunlar hakkında da yeni açılımlar getirmek çözüm olabilir. Yapaylığa düşmemek esastır. İnsanın insana karşı haksızlık yapması, ekoller arasında açıkça görülmektedir. İnançlının yaşantısı gerilim olmaktan çıkarılıp, anlayış ve inanç kardeşliği şekline dönüştürülebilir. İnanç bölünmesi sorunu yaşanmaktadır. Bunlar kesin olmuş ekol inancının getirdiği sorunlardandır. Alanın etraflıca incelenmesi, katı ve kaba baskıların kalkması, sorunu halletme için bir girişimdir. Kelamın eski ve yeni rolleri vardır. Her asrın problemleri bunda önemli olmuştur. İnançlı kişi ve kelimacı kendini yenilemedikçe, gerçek fonksiyonunu gösteremez.

Değişmeyi reddetmek, uyumlu olmak, boyun eğenlik müspet sonuca götürmemektedir. Yeni ufuklara yönelen, teorik olanı kabul eden, pratiğe geçmesi gerekeni uygulamak istenmiştir. İzdırapların dindirilmesi kelamın vaadidir. Kelamcı tarafından ekol farklılığı sebebiyle ezilen mümin dinden uzaklaşacak, inançtan soğuyacaktır. Başkasını hırpalamak kelimacıya ne kazandırmıştır? başkasını düşmanı değerinde görerek aşağılamaya varan tutum, dinin özüyle bağdaşmamaktadır. Duyarlılık ve incelikleriyle mümin insanı görmek esastır. Diğerlerine karşı acımasızlık silinip gitmenin sebebi olmuştur. Mezhebi yaşamının anlamı anlamsızdır. Başkasının halinden anlamak, yoğunluk içinde mezhebi görmek, arkadakini görmek, ona yüklenen tavrı görmek, toplumun dışladığı inançları yaşayarı görmek gereklidir. İnanmadığı halde inanmış rolü sergilemek zordur, fakat kişi bu rol içinde böyle davranır, belirlediği çizgisi vardır. Gizli tutumlar, destek alınan yönler önemlidir. İnançların arkasında olmak, onlardan zevk duymak, soylu davranış ve heyecan inanan insanı yüceltir. İncancı öldürme düşüncesinden vazgeçmek inançsızın gelmesi beklenen çizgidir. Masum olarak söylenenleri ise olumsuz çevirme haksızlık olsa gerektir.

İnanç esasları olarak okutulanlar gerçekten İslam'ın temel inanılması gerekli esasları mıdır, yoksa bir ekolün diğerine karşı nefis müdafaası olarak ortaya attığı içtihatı tespitler midir? Bunlar dindir, Allah tarafından indirilmiştir, buna inanmak zorunludur şeklinde takdim edilenler gerçekten temel kurallar mıdır? Şayet böyle ise peygamberin arkadaşlarının üstünlük sıralaması örneğinde olduğu gibi sorun görülmektedir.

Mezhepler arasında diyalog ortamının bulunmaması, taraflar arasında ortaya çıkan problemlerin artmasına yol açmıştır. Bir ekol diğer ekolün tüm

görüşlerini kabul veya reddetme değil, seçici olmak, muhalif ekol taraftarlarının ifade hürriyetini taraflara tanımak, rekabet ortamının oluşmasını sağlamak çözüm olabilirdi. Fakat bir ekol diğer ekolü eserleri, taraftarları, fikirleriyle yok etme, herkesi kendi ekolüne çevirme girişiminde bulununca, sorun oluşmuştur. Bilimsel eleştiriler tabiidir. Bunlar ifade hürriyetinin tanıdığı haklardandır. Bunu tanımayıp zulüm ve istibdatda vefat edenlere arkadan rahmet okumanın anlamını anlamsız bulabiliriz.

Kelam halka ne derece değer verdiğini acaba hiç düşünmüş müdür? İnanacak olan halktır. Zira inancın zemininde insanlar vardır. Onlar olmazsa inançta olmaz. Halk tarafından benimsenmeyen inançlar bir müddet sonra yok olmaktadır. İnanç yaşayan halka inancı savunan kelamın değer vermesi zorunludur. Fedakarlığı yapan inanç uğrunda her şeyini vermeyi göze alan odur. İnanç tehlikeye girdiğinde fedai olmuşlardır. Dinler onlar eliyle ayakta kalmış, mabetler onların eliyle yapılmış, eğitim kurumları ve ihtiyaçlarının giderilmesi onlar tarafından yaşılmıştır. Onlardan yararlanıp sonunda da onlara yüz çevirmek ahlaki görünmemektedir.

Dünya zaman içinde hürriyetleri talim ve telkin yolunda mesafe alırken, bunun kelami ekoller tarafından kısıtlanması ifadenin önlenmesi çabasıdır. Tabir, tefkir ve istediğini seçme, tercih ancak hürriyet dahilinde olur. Burada problem aşırı korkulardan kaynaklanmaktadır. Birinin diğeri aleyhine şiddete baş vurma sürekli olagelmıştır. İnanç ve din farklılığı yanında kelami ekol farklılığı da sürekli patlamaya hazır tehlike ve korku kaynağı olarak görülmüştür. Dini ölçülerde içtihat farklılıkları ve ümmetin ihtilafı rahmet olarak görülmektedir. Bu rahmet fıkhi ekollere mahsus bir hak olarak görülmüş, kelami ekol farklılığı ise sürekli tehlike ve korku kaynağı olarak algılanmış ve hakim güçler tarafından kullanılmıştır. Birinin diğeri aleyhine şiddete baş vurma sürekli ola gelmiş, diğeri de nefis müdafaası kabilinden fırsat bulduğunda fazlasıyla muhatabına şiddet kullanmış, şiddet şiddeti doğurmuştur. Bu yöntemle bir ekolün diğeri ortadan kaldırması mümkün değildi. Buna gerek de yoktu. İnançta zorlama olması da kabul edilemezdi. Ölçünün hassas belirlenmesi, dinin hassasiyet göstermediği bir alana çekilmemesi gerekirdi. Çoğu kez inanç alet olarak kullanılmış, din savunusu adı altında yönetim kendini ayakta tutmayı sağlamış, Emeviler'de bu durum açık olarak görülmüştür. Faaliyet halindeki güçlerin halk ve yönetimle ilişkisinde sorun yaşanmış, belirli ekol yönetime yakın olunca, diğer ekol mensuplarına ve dolayısıyla halka baskı yöntemi uygulamıştır. Zamanla inançta üstün ve kamil insan denilen değerli şahsiyetler kamil iman sahibi kişiler yetiştirilemez olmuştur.

Nelerin caiz nelerin yasak olduğu dinde belirlenmektedir. Kelamda bir ekol kendi fikirlerini caiz, diğer ekolün veya şahısların görüşlerini haramlar kategorisine koyunca, istenmeyen gelişmeler olmuştur. Tabakat kitapları yazılmış, pek çok eserin ve şahsiyetin ismi verilmiş, fakat çoğu kez muhalif kesimin şahsiyet ve kitaplarına yer verilmemiştir. Bunun sebeplerinden biri de bir ekolün diğer ekole ait kaynakları yok etme eğilimidir. Yasaklama ve imha yolu ile bir takım eserler ortadan kaldırılmış, sonuçta ancak muhalifin kaynaklarından nakledilen bilgilerin ulaşması sağlanmıştır. Farklılıklar fikri ihtilaf rahatsız edici değil, bir mozaik ve renklilik olarak görülmeliydi.

Akıl bilgi kaynağı olarak alınınca, aklın verisi olan farklı yorum ve değerlendirmeler, farklı sonuca ulaşmalarda kabul edilmeliydi. Bu yapılmazsa, akli bilgi kaynağı olarak kabul etmenin bir anlamı kalmaz. Sadece mezhep içi akıl yürütmelere hak tanıma, diğerlerinin akli yolla ulaştıklarını sürekli yanlış görme kabul edilemez.

İnancın bir sorunu olarak bir kısım kimseler dinin gündeme gelmesinden rahatsızlık duymakta, dini kendi gündemine almamakta, dine karşı nötr bir tavır içine girmektedir. Bu tavır karşısında inanan insanın konumunun zorluğu açıktır. Din baskı, zorlama, olmaksızın kişilerin kendi karar, istek ve kabul etmeleri ile uygulanır. İnanan kendi arzusu ile dinin gereklerini uygular.

Doğunun inanç dünyası hakkında değerlendirme yapanlar şunu savunmuşlardır. "Sempozyumlarla maddi olanakları incelenen doğu ve güneydoğu bölgesinin manevi yapısı ve inanç dünyasını tanıma çabası olarak bu çalışmayı hazırladık."⁴⁴ "Bölgede yapılacak köklü kalkınma girişimleri ve teknolojik değişimlerden tutunuzda herhangi bir münferit yeniliğin benimsenmesine varıncaya kadar, her türlü değişme halkın hayat tarzı, dünya görüşü, inanç ve değer normları göz önüne alınmadan gerçekleştirilemez."⁴⁵

Doğuda dini hayatta güçlü ve muhafazakar bir yapı ortaya koyar. Ancak okullaşma sürecinin yoksulluğun, gelişmemişliğin neticesi olarak fert ile Allah arasındaki dünyaya şeyhlik, tarikatçılık gibi çoğu hallerde İslami normlardan ayrılmış, insanların girmesi İslami saflığı (püritanizmi) büyük ölçüde etkilemiştir. Bugün bu inanç sistemlerinde benim sert kültür unsurlar dediğim üfürükçülükten tutunuzda, ferdin yaşantısını etkileyen günlük inancı ve duygularına varıncaya kadar bir çok sihrî kültür kalıpları gelenekle yapılar içinde hayatîyetlerini sürdürmektedir.⁴⁶

Halkın aile planlamasına olan tutumlarını da kültür dokusu içinde değerlendirmek gerekir. Çocuğa sahip olmak, bizim kültürümüzde İslami inanç ve normlar sistemi kadar, "erkeklik" duygusunun da bir tezahürüdür. Onu ancak "Allah verdi Allah alır" İslam ise bütün kültür kodlarıyla halkın yaşayışında doğum kontrolüne karşıdır. Onun bu kuralları nesilden nesile aktarılacak suretiyle, halkımızın dünya görüşü, hayat tarzını etkilemiştir. Bu tür bir grup yapısında bir aile planlaması projesinin istenen sonuçları doğurabilmesi için büyük ölçüde halkın dini değerleriyle bir çatışma yaratmadan çözülmesi gerekir. Bu da her şeyden önce halkın tutum ve inançlarını etkileyen temeldeki kültür sistemleriyle yakından ilgilidir.⁴⁷ Yerine ve cemaat tipine göre ağalık, seyyitlik, şeyhlik, beylik ve elçilik, hatta-yörüngesinden sapmış tarikatçılık gibi çıkar grupları doğu bölgesinin kaderinde önemli rol oynar."⁴⁸ Burada kelamın inanç değerlendirmesinin önemi daha da iyi anlaşılacaktır.

⁴⁴ Bk. Doğu Anadolu'nun (Sosyal Kültürel ve İktisadi) Meseleleri Sempozyumu Tebliğleri, Tunceli, 1985

⁴⁵ Türkdoğan Orhan, *Doğu Anadolu'nun Sosyal Yapısı*, a.g.e., s. 51

⁴⁶ Türkdoğan, a.g.e., s. 58

⁴⁷ Türkdoğan, a.g.e., s. 56

⁴⁸ Türkdoğan, a.g.e., s. 54

Sonuç

Müslümanların nelere inanacağı dinin metinlerinde belirlenmiş olduğundan her Müslüman'ın onlara inanması bir görevdir. İnançların teferruatına girildiğinde bir takım farklı anlayışların bulunduğu görülmektedir. Bunların bir kısmı farklı yörelerle ortaklık arz eder. Temel İslam inançları çerçevesinde olmakla beraber, tafsilatta farklılık ve anlayış ayrılıkları tespit edilebilmektedir.

İnançlar kişilerin iç dünyasında saklıdır. Bunu ancak dışa yansımalarıyla tespit etmek mümkündür. İnsanların kendi itirafları esas alınır ve zahire itibar edilir. İç dünya ise kişi ile Allah arasındadır. Kişiler inandıklarını söyler, mümin olduklarını açıkça itiraf ederler. Bundan sonra ortaya konan söz ve tutumlarda inancın gerçekleriyle bağdaşmayan yönler belirlenirse burada bir takım sorunlar var demektir.

Gerçek dini inançlarla toplumda yaygın olanların farklılık arz etmesi her dönemde önemini korumuş bir yapıdır. Tüm peygamberler insanların ilah edindiği putların ilah olmadığını, gerçek ilahın görünmeyen Allah olduğunu haber vermiştir. Din kişinin tüm isteklerini Allah'a sunması, Allah ile samimi ilişkiler kurması, ona yakın olması, ondan uzak durmaması tezini savunmuştur. Buna karşı bazen mütevazılık göstererek insanlar kendilerinin direk olarak Allah ile ilişkiye geçemeyecekleri endişesine kapılmışlar, bir başka vasıta ile isteklerin Allah'a sunulması, üçüncü bir tarafın bulunması yolunu izlemişlerdir. Din ise sürekli kulun vasıtasız olarak Allah'a yönelebileceği, isteklerini sunabileceği, tövbe ve istiğfarını arz edebileceği fikrini telkin etmiştir. Böylece kula cesaret vermiş, Allah'la mesafeli durma değil, O'na gönülden yönelme, içten gelen halis duygularla O'na yakarmayı ve kulluğu önermiştir. Bu konudaki sorunların aşılması, aradaki vasıta ve aracı konumundaki kişi ve materyalin kendi seviyesine dönmesi için kişilerin kendi şahsiyetini kazanması, Allah'a doğrudan niyazının mümkün olduğunu bilmesi, kişi olarak yüce yaratıcıya karşı görevlerini rahatlıkla yapabileceği fikrine sahip olması gerekmektedir. Kula değer verildiği bir gerçektir. Kul ise kendini o konumda görmemekte, başkalarını o mevkiye layık bulmakta, kendi değerini küçültmektedir. Kulun Allah'a karşı mütevazı olması gereklidir. Fakat bunda aşırı gidilerek araya başkalarının konulması tabii değildir.

Dünya hayatı maddi olana ağırlık verilerek değerlendirmeye alınmakta, gaybe imanı müşahede edilene kıyas şeklinde beklentiler, inancın önemli sorunları olarak görülmektedir. Bunların kişilerin hayatında etkin olan yönüne, düşünce ve faaliyete yansımaları önem arz etmektedir.

İnançlar insanlar tarafından varlığı kabul edilmiş esaslardır. Bunlar dıştan ifade iç alemde tasdik ve hayatta onunla ilgili olan işlerin uygulamaya konmasına yansımaktadır. İnançların izahında zorluklar olduğu, kişilerin anlama veya ikna güçlüğü yaşadığı problemi görülmektedir. Bazen doğru olmayan inançlar da toplumlarda yaygınlık göstermekte, onları diğerlerinden ayırmak gerekmektedir. Doğru ile, gerçek dışı inanışların karışması önemli sorunlardandır. Din kendi sunduğu inanç prensiplerinin kabul edilmesini istemekte, bunlara insanların ilave yapma veya bunlardan noksanlık yapma yetkisi tanımamaktadır.

İnsanlar bazen dinin tabii ve kabul edilebilir inanç esaslarına ilaveler yapmakta, bunlarda olağanüstü bir takım güçler tarafından gelmesi beklenen

destek, kişilerin beklentilerinin karşılık görmesi şeklindeki inançlara yansımaktadır. Gaybe imanın naslarda belirlenen ölçünün dışına çıkması, bir takım sorunları da beraberinde getirmekte, bunlar halka yansımakta ve halk Hızır, yadır, vb. inançlarla tatmin olma, beklentisine cevap arama yolu izlemektedir. İnancın tüm şekilleriyle ilgilenen alan olarak kelim, halka aktarılan yanlış inanışların yerine doğrularının telkini görevini üstlenmek durumundadır.

İnancın özellikle İslam itikadi meselelerini kendine has tevhid anlayışı vardır. Bunu farklı kelim ekolleri dile getirir. Burada temel unsur dinin metinlerinin takdim ettikleridir. Görünen o ki halk arasında beklenmedik farklı düşünce ve inançların tespiti ortaya çıkmaktadır. Yöresel veya genel yaygın inanışlar, bidatlar, tevessülün meşru ve maruf şekilleri yanında meşru olamayanları yaygınlık göstermektedir

Allah'tan beklenmesi gereken dar zamanda gelmesi ümit edilen ilahi yardımı halkın Hızır'dan, tasavvuf ehlinden bazı kesimlerin ise, mensubu bulunduğu kurum zevatından beklemesi bir problemdir. Hızır dar zamanda uğrayan ve yoldaş olan bir güç olarak algılanmaktadır.

İnançlar şarkı ve türkü sözlerine yansımıştır. "Tanrı seni korusun, kem gözlerden saklasın" sözü samimi bir dilektir. Feleği suçlama ve kaderin yakıp yıktığı ile ilgili ifadeler ise başa gelen olaylar karşısında kaderin etkin olduğunu anlatır.

İnsanlar günlük konuşmalarında hamd, şükür, hayır dilekleri, iyi iş temennileri, bol kazanç, sıhhat ve afiyet taleplerini Allah inancının bir gereği olarak sunarlar.

Kelami ekollerin inanç dünyası halka ancak yaygın olan mezhepler boyutuyla yansımaktadır. Alevi-Sünni, Vahhabi-Harici, Zeydi-Şafii fıkhî ekoller yanında Şii-Sünni, Maliki-Zahiri ilişkisi İslam aleminin genel görünümüdür. Çoğu kez isimlere yansıyan mezhep lideri veya sevilen önderlerin ismi görülür. Konunun bölgede medfun olan şahsiyetlerle de ilişkisi kurulur. Eyüp Sultan ziyareti ve doğan çocuğa Eyüp isminin verilmesi, Diyarbakır Mardin'de Şeyhmus, Hatay'da Bestami isminin yaygınlığı bir inancın sonucudur.

Ekoller kendi liderlerinden sitayişle bahsederken muhalif ekole eleştirel yaklaşım göstermekte ortaya atılan fikirlerde tepkisel yaklaşım sezilmektedir.

Kelamın önemli gördüğü pek çok husus halkın problemi olmayıp halk ona ilgi duymamıştır. Halku'l-Kur'an halkın uzak kalmayı tercih ettiği hususlardandır. Şefa'at ve Allah'ın görülmesi konuları Mutezile'ye karşı Sünniler tarafından detaylı işlenmiş olmalı ki, halk bunu benimsemiş inanmış ve fikir hayatında yansımaları görülmüş, düşünce olarak benimsenmiş, keyfiyetine girilmemiştir.

İnançların siyasi sürtüşmelerde kullanılması Kur'an'ın Sıffin'da siyasi çıkara alet edilmesi inancın önemli sorunu olmuş ve yönetim hak itikadı savunduğu tezini sürekli işlemiş, yöneticinin mensubu bulunduğu kelami ekolün inanç anlayışı doğru itikad olarak telkin edilmiştir.

Mesih ve mehdi inancı bazı çevrelerce geleceğin kurtarıcısı olarak sunulmuş, halkın bir beklenti inancında kalması sağlanmıştır. Şia'da ise imanın zuhuru fikri telkin edilmiş, bu yolla problemlerin çözüleceği, zulmün önleneceği düşüncesi empoze edilmiştir.

Ekollerin tamamı tevhidi esas almış, onu iyi anladığını ve kendi mensuplarını gerçek tevhid ehli olduğunu telkin etmiş, diğer mezhep mensuplarını ise gerçek tevhid anlayışından yoksun gruplar olarak değerlendirmiş, bu anlayış fanatik mezhep mensuplarının düşüncelerine yansımıştır. Her mezhep fanatiği kendini kurtuluşa eren kimse olarak görürken muhalifleri beşinci mezhep, sapık vb. sözlerle suçlamıştır.

Halk meselelere Kur'an'ın inanç konusunda belirlediği hedef istikametinde bakmak yerine, tenakuzlu görüşler karşısında "bir hoca bir çeşit, başka hoca başka çeşit söylüyor" diyerek, şaşkınlığını dile getirmiştir. Kur'an'ın belirlediği esaslara iman yerine liderin belirlediği mezhep anlayışı doğrultusunda düşünme gelişmiştir.

Müteşabihin yorumlanması veya yorumsuz inanılması ekollerin halka yansıttığı şekliyle ilgi görmektedir. Kelami ekoller tenkidi önemli görmüş ve buna geniş yer vermiştir. Kendi fikirlerini telkin yanında muhalifleri eleştirmek genel yaygın bir teamül halindedir.

Gaybe iman dinde temel bir inançtır. Görülmeyen alemlerden halk melekten çok cin ve şeytana ilgi duymakta, ruh çağırma yaygın şekil almakta, görülmeyen iyiliklerden öte kazalar, belalar kişilerin korunmak için dua ettiği hususlar olmaktadır.

İnançta değişim teferruatta yaşanmış, Rasulullah ve ondan sonraki ilk dönemde ashaptan kimin daha üstün olduğu aşere-i mübeşşere konuları kelami problem olarak düşünülmezken daha sonra kelimada yer almıştır.

Dinin inananların kardeş olduğu itikadı yerine, bir ekolün dışındakilerin dalalet ehli olduğu suçlaması ve bunun halka telkini halkı inanç sorununa sevk etmektedir.

Halk mütekellimlerin değil, gaybi bildiğini iddia eden asılsız iddialar ortaya atanların takipçisi olmakla karşı karşıyadır. Etkili söz söyleyen ve gelecekle ilgili tahminlerde bulunanlar rağbet görmekte, özellikle fal kişiler için bilgi kaynağı olmaktadır. Yarınından emin olmayan kimseler geleceğini tahmini bilgilere bağlamış durumdadır. Şans ve talih oyunları, spor toto ve milli piyangodan beklentilere rağbet fazladır. Bu da çalışarak rızık elde etme düşüncesi yerine, kısa yoldan zengin olma fikrinden kaynaklanmaktadır. Burada mütekellim ve halkın inanç dünyası söz konusudur. Halkın inançla ilgisi tabii ve ihtiyaca binaen bir gelişmedir. Mütekellim ise teori üretmektedir.

Usulud-din olarak adlandırılan ve dinin temel inanç meselelerinin ele alındığı kaynaklar saf inancı sunma yerine, yazarın görüşlerinin dinin temel inanç esasları olarak sunulması şeklindedir. Bir mezhebin -ki bu yazarın mezhebidir- diğer mezheplerin görüşlerine karşı savunulmasıdır. Bu yolla mezhep çekişmeleri kelamın temel konusu olarak alınmış, bu da dinin usulü olarak takdim edilmiştir.

İnanan kimse imana konu olan hususları isteyerek, yapmacık olmaktan, riyadan uzak olarak kabul eder, onun bu kararı kesinlik arz eder. Kelam ona destek olma durumdadır. İnanmayan ise bir arayış içindedir. Kelam ona da aradığını bulmada yardımcılık görevi üstlenir.